

בעזרת השם יתברך

קונטרס

לשון קדשו

דברות קודש של כ"ק מרן אדמו"ר רבן של ישראל

רבינו יואל טייטלבוים זללה"ה

אבדק"ק סאטמאר יע"א

וגאב"ד עיה"ק ירושלים תובב"א

דברי הדרכה לתלמידי הישיבה

פתיחה נח תשב"ה (חלק ב)

כָּל שִׁירָאתוֹ קוֹדֶמֶת לְחֻמָּתוֹ, חֻמָּתוֹ מִתְקַיֶּמֶת

• עונש דור המבול על שלא קבלו תורה, היינו עובדת ה' ומדות טובות
שהוא בהערת השכל • כמה דרכים בלשון "דרך ארץ" הנזכר בדברי
חז"ל • עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי • עם הארץ אימת שבת
עליו • יש שהם יראי שמים אף בלי חינוך, ויש שאין מועיל להם חינוך,
וברוב בני אדם הוא תלוי לפי החינוך • אם אינו מבין מה שלומד, גם
את עצמו אינו מבין • ביאור הגמרא: שפוש ולא מצא יתלה בביטול
תורה • בשעת עסק התורה אין ליתן דעתו על מלאכתו ופרנסתו •
בשעת עסק המלאכה צריך ליתן דעתו גם על התורה שלמד, ולהתנהג
הכל על פי התורה • ביאור המשנה: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ,
שְׁיָנִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁפָּחַת עֵין • להתנהג בהכנעה ובמדות טובות

נעתקו בלשון אידיש

בהוספת ביאורים והערות

להבנת העניין

שנת תשפ"ד לפ"ק

כב

ביאורים במאמרי חז"ל

בענין עסק התורה ומדות טובות

במשנה ראשונה: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שגייעת שניהם משפחת עון

קודם לאמר זען [לכאור מאמרי חז"ל, בעניני עסק התורה ומדות טובות הנוגע לפתיחת הזמן].

די משנה זאגט* (אבות ב, ב), יפה [תלמוד] תורה עם דרך ארץ, שגייעת שניהם

משפחת עון.

כג

הקדמה לקושיא א - במאמרי חז"ל

והנה כתבו הראשונים בדמקום שאמרו במשנה לשון 'עם', הרי ענין השני עיקר וענין הראשון

טפלה לה, כמבואר בגמרא יבמות בהמשנה ד'חלוק יורשי הבעל' עם יורשי האב

ס'איז דא אין די ראשונים א גרויסער שמועס אין דעם [במשמעות לשון 'עם'], און

[אין] תוספות. אויף עטליכע פלעצער* [בדברי הראשונים].

כד

[דהנה] די גמרא זאגט אין יבמות, יחלוק יורשי הבעל עם יורשי האב. זאגן זיי

* במשנה ראשונה (ב, ב): רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שגייעת שניהם משפחת עון. וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עון. [ודברי המפרשים על משנה זו, מובא להלן בהערה לב].

² בתוספות ישנים יומא (פג): תשובה בעיא יום הכפורים, יום הכפורים לא בעי תשובה, ואם תאמר הכא משמע דיום הכפורים עיקר, ואפילו הכי קאמר [יום הכפורים מכפר] עם תשובה. וקשה מכאן על מה שרגיל רבינו יעקב [הרבינו תם] לומר דתלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ, מדקתני (אבות ב, ב) יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, אלמא דרך ארץ עיקר, כדדייקין ביבמות פרק החולץ (לח): גבי שומרת יבם שנפלו לה נכסים, דיורשי האב עיקר, ומיירי בנכסי מלוג, מדקתני יחלוק יורשי בעל עם יורשי האב, אלמא יורשי האב עיקר, ואילו הכא קאמר עם התשובה אע"פ שאינה עיקר. יש לומר דהכי קאמר, עם התשובה ששעה כבר, צריך יום הכיפורים, ואינו בא לומר שצריך שניהם. אי נמי משום מיתה דבהדיה תנא עם התשובה, דתשובה עיקר גבי מיתה. ועוד יש לומר דלרבי נמי צריך תשובה לכפרה גמורה, אע"פ דמהני יום הכפורים למעט מקרה, מכל מקום כפרה גמורה בלא תשובה ליכא, דאם לא כן למה חרב הבית בשביל עונותינו כיון שיום הכפורים מכפר וכו'. ועוד מקשי על פירוש רבינו תם, מדכתיב (קהל ט, ט) ראה חיים עם אשה וגו', וחיים עיקר. ויש לומר דחיים דקרא הא דרשין ליה בפרק קמא דקדושין (ל): שאין זה אלא אומנות, והכי קאמר, כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב אביו ללמדו אומנות, ואי תורה היא נכשם שחייב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אומנות, אם כן הוה עיקר החיים, דאין זה אלא אומנות. מורי רבי. אבל לא היה נראה לה"ר אלחנן לומר תורה אינה עיקר, דהא קאמר בתר הכי וכל תורה שאין עמה מלאכה, אדרבה תידק איפכא מבתרייתא. ואמרין נמי בפרק כיצד מברכין (ברכות לה): ראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי כו'. ותנן (אבות ו, ח) במ"ח דברים, תורה ניקנית במיעוט דרך ארץ כו'. והא דיוקא דהחולץ אינו ראייה, דלא דייק אלא מדתני יחלוק יורשי הבעל עם יורשי האב, ולא קתני יחלוקי סתמא, דדייקין מדקא משני בלשונו לשנות יחלוקי יורשי הבעל עם יורשי האב, שמע מינה דיורשי האב הוה עיקר. ולא ידעתי מנא ליה, דהא אם היה מאריך בלשונו יחלוקי יורשי הבעל יורשי האב לא הוה דייקין מידי, ואם כן על כרחיך מלשון עם דייק. ולי נראה כי היה לו לומר יחלוקי יורשי הבעל יורשי האב, ו'עם' ייתור לשון הוא לדקדק כן. אבל כי תני יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, אין זה ייתור לשון, כי לא היה לו לשנות יפה תלמוד תורה ודרך ארץ, דהוה משמע או זה או זה קאמר. וכן נראה עיקר.

³ בתוספות הרא"ש (ברכות לה): וְאִסְפֹּסֶת דִּקְנָךְ, נהוג בהם מנהג דרך ארץ. ור"י [לכ] הוא ר"ת ורבינו יעקב היה אומר דדרך ארץ קבע יותר מתלמוד תורה, דתנן במסכת אבות יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, אלמא דרך ארץ עיקר, כדדייק ביבמות בפרק החולץ מדקתני יחלוקי יורשי הבעל עם יורשי האב, שמע מינה דיורשי האב עיקר. ואין נראה לה"ר אלחנן, דאמרין הכא ראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי, ותנן במ"ח דברים התורה נקנית במיעוט דרך ארץ. ותנן כל תורה שאין עמה מלאכה לסוף בטלה וגוררת עון. ויש לדקדק מדקאמר עמה מכלל שהתורה עיקר. ובהחולץ לא דייק אלא מיתור משנה, מדקתני יחלוקי יורשי הבעל עם יורשי האב, ולא קתני יחלוקי סתמא, אלמא יורשי האב הוה עיקר.

ובפירוש הר"ש על משניות (שחרות ז, ז): אע"כ מצינו עם שהוא טפל כהאי גוונא, כדכתיב ראה חיים עם אשה אשר אהבת, וכדאמרין באבות (ב, ב): יפה תורה עם דרך ארץ, וידוע שהתורה עיקר.

[פֿשט], ווייל ס'שטייט אין די משנה [הלשון] יחלוקו 'עם' יורשי האָב, איז געדרינגען אַז די יורשי האָב זענען מער, זיי זענען פריער, ווייל ס'שטייט יורשי הַבַּעַל 'עם' יורשי האָב.

ווען די יורשי הַבַּעַל העטן געווען מער, העט דאָך גיווען געדארפט שטיין יורשי האָב 'עם' יורשי הַבַּעַל.

[והיוצא מזה כי] אַז ס'שטייט "עם" מיט יענעם, איז געדרינגען אַז יענעם איז מער.

כה

ולפי זה הקשו הראשונים על לשון המשנה דלעיל יפה תלמוד תורה 'עם' דרך ארץ, דמשמע תורה הוא כמפל לדרך ארץ, והלא באמת אמרו דצריך אדם לעשות 'תורתו קבע' ומלאכתו עראי

[ולפי זה] פרעגן זיי די קְשִׁיָא [בדברי הראשונים^ה, על לשון המשנה דאבות], ס'שטייט יפה תורה 'עם' דרך ארץ, קומט דאָך אויס אַז דרך ארץ איז מער פון תורה. [וקשה דהלא] ס'איז דאָך נישט אזוי, [שהרי] תורתן קבע ומלאכתן עראי ברויך דאָך צו זיין^ה.

כו

ולכן נחלקו הראשונים בזה, וכמו שמביא בהגהות מיימוני, כי רבינו תם דייק מזה דעל כרחק לומר כי 'דרך ארץ' הוא עיקר. אבל רבינו אלהן חולק עליו דאי אפשר לומר כן. אלא דשאני במשנה דיבמות דלא היה צריך לומר 'עם' יורשי, רק 'יורשי', אבל הכא לא היה אפשר לומר בוא^ה, כי היה משמע ששניהם שקולים, ובאמת אינו כן, שהרי בודאי התורה היא עיקר דער רבינו תם זאָגט [טאָקען] אַז ס'זעט אויס פון דעם, אַז דרך ארץ איז מער פון תורה.

און דאָס קען דאָך [אַבער] נישט זיין, [שהרי] ס'שטייט דאָך ראשונים עשו תורתן קבע [ומלאכתן ארעין], איז געדרינגען אַז תורה איז [דער] עיקר.

[ועיין להלן באות סד, ישוב וביאור לסברת ר"ת]

כז

ס'איז דאָ אַ הגהות מיימונית - אין פרק ג' מהלכות תלמוד תורה - אויפן

^ה דאיתא במשנה יבמות (לח): שומרת יבם שנפלו לה נכסים, מודים בית שמאי אומרים ובית הלל שמוכרת ונותנת וקיים. מתה, מה יעשה בכתובתה ובנכסים הנכנסים ויוצאין עמה, בית שמאי אומרים אומרים יחלוקו יורשי הבעל עם יורשי האב, ובית הלל אומרים נכסים בחזקתן וכו'.

ובגמרא שם (לח): פלפלו במה מיירי המשנה, ומסיק זו"ל: אמר רב אשי מתניתין נמי דיקא, דקתני יחלוקו יורשי הבעל עם יורשי האב, ולא קתני יורשי האב עם יורשי הבעל, שמע מינה. [והיינו דמזה דייק דהמשנה מיירי בנכסי מלוג, דהיינו ממה שהכניסה עמה קודם הנישואין מבית אביה, דבזה יורשי האב הם עיקר].

^ה וכמובא לעיל בהערה ב-ג.

^ה כמבואר במשנה דאבות (א, טו) עֲשֵׂה תוֹרָתְךָ קָבֵעַ. ופירש הרב ברטנורא: שיהיה עיקר עֲסָקְךָ ביום ובלילה בתורה, וכשתהיה יָגֵעַ מן הלימוד תעשה מְלָאכָה, ולא שיהיה עיקר עֲסָקְךָ מְלָאכָה וכשתפנה מן המלאכה תעסוק בתורה.

ובגמרא ברכות (לה): בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים עשו תוֹרָתְךָ קָבֵעַ ומְלָאכְתָּךְ עֲרָאִי, זו וזו נתקיימה בידן. דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי, זו וזו לא נתקיימה בידן. [והוא אחד מהראיות בדברי הראשונים דהתורה עיקר נגד מלאכה, ולא כסברת רבינו תם במשנה דאבות].

וכן נפסק בשלחן ערוך סוף הל' תפילה (א"ח קנ, א): אחר כך ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבינו ע"ד קונו. ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו. - וכתב במגן אברהם (שם, א) וז"ל: מלאכתו עיקר. פירוש שיעשה רק כדי פרנסתו, ואמרין בגמרא (ברכות לה): הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, עיין שם. ועיין בהגהות מיימוני פרק ג' מהל' תלמוד תורה בענין יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (והובא דבריו להלן בהערה ח). [ועיין עוד שם בב"ח ובמחצית השקל ופרי מגדים, ואכמ"ל].

^ה בגמרא ברכות, המובא לעיל.

רמב"ם^ח, ער באַשמועסט [עס] דאָרט באַריכות, ער ברענגט ס'איז דאָ דיעות [בזה]. כי רבינו תם מפרש דצריך לומר באמת דדרך ארץ הוא עיקר. [ברענגט ער [אז] רבינו אלחנן זאגט אז ניין, ס'איז נישט קיין ראיה פון דאָרטן [מהמשנה דיבמות].

[ווייל] דאָרט האָט ער געקענט זאָגן יחלוקו יורשי הבעל 'יורשי האב, [ולכן] יש לדייק] וואָס איז דער 'עם', [דהרי שם העיקר רק לומר כי] יעדער נעמט זיך זיין חלק, ס'איז איבעריג [דער 'עם'. ולכן] איז געדרינגען אז 'דאָס' איז דער עיקר.

אַבער דאָ אָט [במשנה דאבות], ווען ער זאגט טוב תורה ודרך ארץ, העט מען געוואלט מיינען [אז] וועלעכעס ער וויל זאל ער זיך אויסקלויבן, אָדער דעס, אָדער דעס, איבערדעם מוז מען זאָגן "עם" [דצריך לקיים שניהם]. זאָגט ער פשוט [אז] דאָס איז דער חילוק. ממילא ווייזט דאָס נישט אויף גאָרנישט.

אָזוי זאָגט דער הגהות מיימונית, פון רבינו אלחנן ברענגט ער [עס].

כח

קושיא א - במאמרי חז"ל

אבל קשה, דהתינה שלא יכול לומר 'דרך' ארץ, אבל אכתי היה לו לומר הלשון 'עם' בסדר ההיפוך, שיאמר יפה דרך ארץ 'עם' תורה, ואז היה שפיר משמע דדרך ארץ הוא מפל לתורה, ולמה לא אמר כן [א] [נגאָר] לכאורה איז נאָך אַלץ שווער, [אויב] ווייל ער מוז זאָגן דעם 'עם', קאָן ער דאָך זאָגן פאַרקערט, טוב דרך ארץ 'עם' תורה, .. נאָך אַלץ העט ער גיווען געדאַרפט צו זאָגן פאַרקערט.

'דעס' לשון טאָקע נישט, תורה ו'דרך ארץ, אָזוי ווי ער זאָגט [הרבינו אלחנן]. אָבער פאַרקערט [קען ער דאָך זאָגן]. פאַרוואָס זאָגט ער תורה 'עם' דרך ארץ, [ולא אמר דרך ארץ 'עם' תורה], איז דאָך ווייטער קשה.

^ח דכתב הרמב"ם (תלמוד תורה ג, יא) וז"ל: כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את השם וביזה את התורה, וכבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו, ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים (אבות ד, ה) כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם. ועוד צו ואמרו (שם) אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן. ועוד צו ואמרו (שם א, י) אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות. וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות. ○ מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומדת חסידים הראשונים היא (ברכות שם), ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר (תהלים קכח, ב) יגיע פִּיךָ כִּי תֹאכַל אֶשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ, אֶשְׁרֶיךָ בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא שכולו טוב (ברכות ח, ח). [ועי' להלכה מה שכתב על זה ברמ"א (י"ד רמז, כו)].

ועל זה מביא בהגהות מיימוניות (שם, אות ב) תמצית דברי הראשונים הנזכרים, וז"ל: בריש כיצד מברכין (ברכות לה): וְאֶסְפֹּף דִּגְגָה, נהוג בהן מנהג דרך ארץ, ורבנן במסכת אבות (כ, ב) יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. ○ ופירש רבינו תם, דרך ארץ עיקר, כדאמרין בפרק החולץ, מדקתני יחלקו יורשי הבעל עם יורשי האב, ש"מ יורשי האב עיקר וכו'. [נאמ"כ מביא בהג"מ דברי הראשונים שהקשו מהא דכתיב ראָה חיים עם אִשָּׁה, ומהא דתנן בימא מיתה ויו"כ מכפירים עם התשובה (וכדלעיל בהצה"ב), ומביא תירוצם בזה. ושוב כתב] אבל רבינו אלחנן היה אומר דאדרבה עיקר הוא תורה, חדא דאמר הכא (בבבבב שם) ראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתן עראי, ונתקיימה בידן. והכי נמי אמר במסכת אבות (י, ג) במ"ח דברים שהתורה נקנית בהן, במיעוט דרך ארץ. ותנן נמי כל תורה שאין 'עמה' מלאכה סופה בטלה, לידוק מ'עמה' איפכא. ודיקא דהחולץ ליתא, דלא דייק התם אלא ממשנה יתירה דקתני יחלקו יורשי הבעל וכו', ולא קתני יחלוקו סתמא. ועוד דלישנא דתלמוד תורה ו'דרך ארץ לא אתי שפיר, אי לא קתני 'עם'. שאם היה אומר בלא 'עם' דרך ארץ, הייתי אומר או זה או זה קאמר, עד כאן.

^ט רבינו אלחנן הוא בנו של ר"י (הזקן) בעל התוספות (שם הגדולים מע' א' אות קמח, וסדר הדורות שנת ד"א תתקלה, ועוד). וכן מפורש בתוספות זבחים (מה, ד"ה דומיא). - ועיין בשו"ת מהרי"ק (סוף שורש נב) וז"ל: מי הם פוסקים גדולים יותר מרבינו יצחק, ורבינו אלחנן בנו ז"ל וכו'. והנה דבר ידוע הוא וברור שכל מקום שהביא ר' אלחנן דברי אביו ר' יצחק, אומר כן כתב ר"י, כאשר עשו לו כל תלמידיו שהזכירוהו בלשון רבינו, וגם רבינו בן בסר התרומה מזכירו בלשון רבינו הקדוש, מפני שרב מוסכם וגדול הוא וקדוש הוא.

כט

קושיא ב במאמרי חו"ל – מתוך הדרוש

ב) ועוד הקשו במשנה זו, דלפי מה שמסיים הטעם לפי "שיגיעת" שניהם משכחת עון, א"כ עיקר היסוד הוא 'היגיעה', שזהו מחליש כח היצר הרע. ואם כן למה אמר שיגיעת "שניהם" משכחת עון, דמשמע דיש צורך לשניהם דוקא, ולמה לא סגי בחד מיניהו].

ל

קושיא ג – במאמרי חו"ל

עוד איתא במשנה דאבות: כָּל שִׁירָאת חָטָא קוֹדֶמֶת לְחֻמָּתוֹ, חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת, וְאִם לֹא אֵין חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת. אֵיךְ הָאֵב שׁוֹיֵן גְּעֻזָּאגַט דַּעַם פֿרייטאָג צונאָכטס^{טז} בתוך הדברים, [לבאר] דַּעַם וואָס די משנה זאָגט, כָּל שִׁירָאתוֹ קוֹדֶמֶת לְחֻמָּתוֹ, חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת. [וכל] שְׁחֻמָּתוֹ קוֹדֶמֶת לִירָאת חָטָא, אֵין חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת.

לא

והקשו דלא במשנה אחרת אמרו שם כי אין בור ירא חטא, והיינו מי שלא למד, ואם כן אי אפשר שיוקדם יראתו לחכמתו פרעגט דער ברטנורא^{טז}, נו ווייטער [במשנה אחרת] שטייט דאָך^{יב} אין בור ירא חטא, ס'קען דאָך נישט זיין קיין יראת חטא ווילאנג ער איז א בור [ועם הארץ. ואם כן בהכרח] 'מוז דאָך זיין' חֻמָּתוֹ קוֹדֶמֶת לִירָאת חָטָא.

לב

ובברטנורא מתירין, דפירוש המשנה הוא להקדים "במחשבתו" להגיע לירי יראת חטא על ידי לימוד התורה, אבל במעשה הרי החכמה קודמת

זאָגט דער ברטנורא^{טז}, ער מיינט [צו זאָגן אז] ער זאָל 'אינזיין האָבן' [במחשבתו בשעת לימודו, אז] ער לערנט פֿאַרדעם פֿדי ער זאָל 'באַקומען' יראת חטא. אָבער [אז] מ'זאָל 'האָבן' טאַקע [דעם] יראת חטא [מקודם שילמוד תורה], דאָס קען דאָך נישט זיין. [נאָך] איבערדעם הייסט עס "קוֹדֶמֶת", [על קדימת 'המחשבה' של יראת חטא, שצריכין להקדימו להחכמה].

לג

אמנם בפשטות הלא משמע בלשון המשנה כי היראה קודמת בפועל, ואם כן צריכין ליישב הסתירה ג) [אָבער] לכאורה בפֿשטות זעט דאָך אויס אז "יראת חטא" [ממש] איז קוֹדֶמֶת, [ולא רק במחשבה. ואם כן עדיין צריכין אנו ליישב סתירת המשנה בזה].

^י במשנה דאבות (ג, ט): רבי חנינא בן דוסא אומר, כָּל שִׁירָאת חָטָא קוֹדֶמֶת לְחֻמָּתוֹ, חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת. וְכָל שְׁחֻמָּתוֹ קוֹדֶמֶת לִירָאת חָטָא, אֵין חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת. הוא היה אומר, כל שִׁמְעִשׁוֹ מְרַבֵּין מִחֻמָּתוֹ, חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת. וְכָל שְׁחֻמָּתוֹ מְרַבֵּה מִמְעִשִׁיו, אֵין חֻמָּתוֹ מְתַקֶּמֶת. [ופירוש הברטנורא על זה, מובא להלן בהערה ג].

^{טז} הכוונה שהברטנורא כתב לתרוץ הקושיא, וכדלהלן בהערה יג. והקושיא היא במדרש שמואל (אבות שם) וז"ל: ויש להרגיש במשנה זו שסותר לדברי הלל הזקן שאמר (שם ב, ה) אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, דנראה דכשהוא בור אי אפשר שיהיה ירא חטא, ואין אמר רבי חנינא כל שיראת חטא קודמת לחכמתו, וזה הדבר אי אפשר להיות. [ועיי"ש ב' תירוצים, ותירוצי השני הוא כתירוצי הברטנורא דלהלן].

^{יב} במשנה דאבות (ה, ה): הוא היה אומר, אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד. – ומפרש הרמב"ם בפירוש המשנה: בור, הוא שאין לו לא חכמה ולא מדות. וְעַם הָאָרֶץ, הוא שאין לו מעלות שכליות, אבל יהיו לו קצת מעלות המדות. – וכן כתב הברטנורא: בור, רִיק מכל דבר, ואפילו בטיב משא ומתן אינו יודע, והוא גרוע מעם הארץ. תרגום וְהָאֲדָמָה לֹא יִתְשֵׁם' (מקץ מז, ט), וְאָרְעָא לֹא יִתְבּוֹר'. [ועי' בזה בגמרא סוטה (כב), וברש"י ותוס' שם].

^{יג} בברטנורא (שם ג, ט): כָּל שִׁירָאת חָטָא קוֹדֶמֶת לְחֻמָּתוֹ. אני שמעתי, שמקדים 'במחשבתו' יראת חטא לחכמתו. שהוא חושב בלבו אלמוד בשביל שאהיה ירא חטא. וזה על דרך שאמרו תחלת המחשבה סוף המעשה.

ובתוספות יו"ט (שם) כתב על זה: ובהכי מיתרץ דלא פליג אדהלל שאמר בפרק דלעיל משנה ה' אין בור ירא חטא, דהכא בִּמְחֻשָּׁה קאמר, שאין בור יודע איהו חטא שיירא ממנו, אבל במחשבה יכול לחשוב ולירא מכל דבר שיהיה חטא. ועיי' לקמן משנה י"ז (תוס' יו"ט ב"ה אם אין חכמה).

לד

קושיא ד - במאמרי חז"ל

עוד הקשו סתירה מן דיוקא דרישא אדיוקא דסיפא, דברישא משמע שאם החכמה והיראה באו שניהם כאחד אין חכמתו מתקיימת, לפי שלא קדמה היראת חטא, ובסיפא משמע שאם באו אחר חכמתו מתקיימת (ד עקסטרעדעם פרעגן זיי די מפרשים" [דיוקא דרישא ודסיפא אהדדי, כי ברישא דמשנה אַז ער זאָגט יִרְאַת חֲטָאוֹ 'קוּדְמַת' לְחֻכְמָתוֹ חכמתו מתקיימת, נו איז דאָךְ געדרינגען אַז (נאָר אויב) ס'איז טאַקע יִרְאַתוֹ 'פֿריער', אָבער אַז ס'איז גראַד^{טו}] [שהחכמה והיראה באים כאחת] טריג שוין נישט.

און דערנאָך [בסיפא דמשנה] זאָגט ער כּל שְׁחֻכְמָתוֹ 'קוּדְמַת' לְיִרְאַת חֲטָאוֹ אין חכמתו מתקיימת, און וואָס איז אַז ס'איז גראַד, אַז ס'קומט ביידע אויפאַמאָל? דער דיוק [הרישא והסיפא] איז דאָךְ קֶשֶׁה [אהדדי], וויאָזוי איז דאָס געדרינגען פון דאַנעט, [אי כמשמעות דרישא או כמשמעות דסיפא, ואיזה מהם הוא עיקר למישמע מינה].

לה

ישוב קושיא ג - במאמרי חז"ל

והנראה בזה כי באמת בענין היראה יש הרבה דרגות, שיש יראת הרוממות שהוא יראה הגדולה, ויש יראת העונש, ובכל בחינה בפני עצמה יש גם כן הרבה בחינות ומדרגות של יראה נאָר וואָס זשע דען, איך האָב געזאָגט^{טו} נאָר בקיצור, איך וועל אָביסל בעסער מסביר זיין [עתה, פון] ווי כ'האָב געזאָגט פרייטאָג צונאָכטס.

לו

דער אָמת, ס'איז בְּלִי סֶפֶק [אַז] אין יִרְאַת שָׁמַיִם איז דאָ אַסאךְ בְּחִינּוֹת. אויסערדעם וואָס ס'איז פֿאַרהאַנדן [א חילוק צווישן] יִרְאַת הָעֶנְשׁ, און [אַז] מ'זאָל האָבן יִרְאַת הָרוֹמְמוֹת פֿאַרן בּוֹרָא כּל עוֹלָמִים. עקסטרעדעם איז פֿאַרהאַנדן [מ'זאָל האָבן כּאָטש] אַ 'תְּנוּעָה' פון יִרְאָה.

י" כן הקשה במדרש שמואל (ג, יא) [והביאו גם התוספות יו"ט] וז"ל: יש להבין, דנראה דלכאורה דהך משנה קשיא דיוקא דרישא אדיוקא דסיפא, שמדיוקא דרישא משמע שאם באו שניהם כאחד אין חכמתו מתקיימת, לפי שלא קדמה היראת חטא, ומדיוקא דסיפא משמע [שאם] באו כאחד חכמתו מתקיימת. [ויע' בהגהות מיימוני הנזכר (ת"ת ג, ב) שהביא בשם הראשונים דיש גם סתירה לזה מדיוק הסיפא דסיפא שבאותה משנה, שאמר וכל תורה שאין "עצמה" מלאכה סופה בטלה, דמזה משמע דמלאכה הוא "עם" התורה. וכן הובא דיוק זה בב"ח (א"ח סימן קנז), ובמחצית השקל ופרי מגדים (א"א שם, א), ועיי"ש מה שכתבו בזה].^{טו} פירוש: גלייך אויף גלייך.

טו בסעודת ליל שב"ק בראשית תשכ"ה. ונדפס בדברי יואל בראשית (עמוד 10) עיי"ש באורך. ונעתיק כאן מרשימת התלמידים שכתבו הדרוש בשעתו בקצרה, וז"ל: ואפשר לומר דהנה איתא בהקדמת הזוהר הק' (דף יא:) 'בְּרִאשִׁית' היא המצוה הראשונה, בראשית היא יראה, שנאמר (תהלים קיא, י) 'רִאשִׁית' חֻכְמָה יִרְאַת ה' וכו'. ולכאורה לפי דברי הזוהר הקדוש אין מקום לקושיית ר' יצחק (המובא ברש"י ריש בראשית) [נדלא היה צריך התורה להתחיל אלא מהחדוש הזה לכם שהיא 'מצוה ראשונה']. ו אפשר לומר דאפילו הכי קושיית ר' יצחק הוא קושיא, דהנה איתא במשנה כל שחכמתו קודמת ליראתו אין חכמתו מתקיימת, וכל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, והקשה התוספות יו"ט הא איתא במשנה אין בור ירא חטא, אם כן צריך קודם ללמוד. וכבר אמרתי לתרץ זאת, דיש בחינות שונות בעניני היראה. ויש יראה קטנה כמו עם הארץ יש לו אימת שבת, ובחול אין לו יראה. ומה שאיתא במשנה כל שיראתו קודמת וכו', הוא בחינה קטנה ביראה, ולזה אין צריך לימוד התורה והמצות. ומה שאמר אין בור ירא חטא, זה קאי על בחינה גדולה ביראה, שצריכים לימוד התורה מקודם. וזוהו אפשר לומר דמה שכתב בזוהר הק', הוא יראה גדולה מאוד, שעל זה אמר הכותב (משלי ב, ד-ה) אִם תִּבְשָׁלָה כִּסְפָּךָ וְכִמְטוֹמֹנִים תִּתְּפָשְׁלָה, אַז תִּבִּין יִרְאַת ה' וגו'. וכבר אמרתי לפרש כוונת הפסוק, שאז רק 'מבינים' יראת ה', אבל 'לברוא' לידי יראת ה' אמיתית, צריך עוד יותר עבודה. ולזה היראה צריכים מקודם לימוד התורה ומצות. וזה שהקשה ר' יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדוש הזה לכם, כי ליראה כזו צריכים מקודם לימוד התורה ומצות.

לז

ומצינו במשנה, כי אף 'עם הארץ' אינו משקר בשבת, כי 'אימת שבת עליו' מלעבור עבירה בשבת. והרי כי גם אצלו יש בחינת יראה, אלא שהוא במדרגה קטנה

מ'זעט דאך [ווי] די גמרא זאגט דאך", די משנה זאגט דאך" [אז] אפילו אן עם הארץ האט אימת שבת [עליו]. א גאנצע וואך גלייב איך אים נישט [כשאומר שהוא מעושר, דחיישנין] ער זאגט ליגנט, און [אום] שבת וועט ער נישט זאגן קיין ליגנט, [כי מחמת אימת שבת] האט ער 'דאך' יראת שמים, ווארן ער ווייסט דאך [ס'איז שבת], ער פארכט זיך פארן שבת". [והרי כי גם בעם הארץ שלא למד תורה, שייך אצלו בחינה של יראה ואימה מלעבור עבירה].^כ

לח

נאָר וואָס דען, ס'איז נאָר אויף אַ קליינע בַּחִינָה [יִרְאַתוֹ של עם הארץ בשבת].
- היינט הייסט שוין אפשר [דאָס אויכעט] אַ 'גרועסע' בַּחִינָה, אַז מ'פאַרכט זיך כאָטש פאַרן שַׁבָּת, נישט צו זאָגן קיין ליגנט".^{כא} -

" בירושלמי דמאי (טו: על המשנה דלהלן): חברייא בשם רבי יוחנן, מפני כבוד שבת התירו וכו'. ר' ביבי בשם רבי חנינא, אימת שבת עליו והוא אומר אָמַר וכו'.

" במשנה דמאי (ד, א): הלוקח פרות ממי שאינו נאמן על המעשרות, ושכח לשפך, ושואלו בשבת, יאכל על פיו. חֲשֵׁקָה מוֹצְאֵי שַׁבָּת, לֹא יֵאָכֵל עַד שְׁעֵשֶׁר. לֹא מִצָּאוּ, אָמַר לוֹ אַחֵר שְׁאִינוֹ נֶאֱמָן עַל הַמַּעֲשֹׂרוֹת, מִעֲשָׂרִין הֵן, אוֹכֵל עַל פִּי. חֲשֵׁקָה מוֹצְאֵי שַׁבָּת, לֹא יֵאָכֵל עַד שְׁעֵשֶׁר.

ובפירוש המשניות להרמב"ם: אמרו בגמרא (ירושלמי שם) שהטעם בענין שהוא נאמן בשבת, לפי שאימת שבת עליו, רצו לומר שעמי הארץ הוא חמור בעיניהם לעשות עבירה ביום שבת, מפני כבוד היום, לפיכך לא יִשְׁקֶר. - ובברטנורא: דאימת שבת עליו, שמתיראים לעבור עבירה ולשקר בשבת, יותר מבחול.

" וז"ל רבינו בס"ג אמור תשי"ג (לשון קדשו נט, אות כ-כא): "שבת" האט אַ הִשְׁפָּעָה אז מ'זאל נישט מְשַׁנָּה דַּבְּרוּרוֹ [זיין]. ס'שטייט דאך [אז] אפילו אן עם הארץ איז געווען ירא לשקר בשבת, אן עם הארץ האט מען געגלייבט [און] שבת מער ווי אן אנדערס מאל, אז ווען ער האט געזאגט צי ס'איז גע'מַעֲשֵׁר'ט צי נישט, [אין] שבת האט מען אים געגלייבט. אפילו אז אינדערוואָכן האט מען [אים] נישט געגלייבט, [אָבער] שבת האט מען אים געגלייבט, ווייל ס'איז געווען אויף אים אימת שבת, ער האט זיך נישט געטרויעט [לומר שקר בשבת], האט מען געשטעלט [=ססמכן] אויף דעם להלכה, מ'האט געגלייבט, מ'האט געוואוסט אז שבת ליגט אויף אים אן 'אימה יִרְאַתָּה', אז ער קען נישט מְשַׁנָּה בדיבורו זיין, ער קען נישט זאגן קיין ליגנט, ווייל ס'ליגט אויף אים אימת שבת. מ'מילא די וואָס זיי האלטן שבת בִּיתָר שָׁתָא, מיט אַ גרעסערן כח ווי אן עם הארץ, איז דאָס משפיע [אויך] אויף אַ גאנצע וואָך. ס'איז ידוע, אז די וואָס זיי האָבן געהאלטן שבת מיט אַ 'קדושה נפלאה', האט עס דאס טאקע געהאט אַ הִשְׁפָּעָה אויף אַ גאנצע וואָך.

" ועיין עוד בהמשך דברי הברטנורא (אבות ב, ה) במאמר המשנה אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד. וז"ל: ולא עם הארץ חסיד. אבל ירא חטא אפשר שיהיה, שהרי הוא בקי בטיב משא ומתן.

" וז"ל רבינו ביואל משה (ג, לט): וכן אנו רואים בעוה"ר שהתלמידים שאינם הגונים החריבו את כל העולם כולו. שגם בזמן הש"ס היו הרבה עמי הארץ, שלא יכלו אפילו להתפלל, ואעפ"כ היה אימת שבת עליהם, לא רק על חילול שבת בלבד, אלא שבשבת היו יראים מלשקר אף בשאר דברים, כמבואר במשנה. וכן בכל ענינים וזולת דברים פריטים שנפוצו, היה בהם הרבה יראת שמים, בשביל ששאלו הכל לתלמידי חכמים, והתלמידי חכמים היו כולם קדושים גודרי גדר ועומדים בפרץ, וידעו הכל שדעת תורה הוא נגד דעת עמי הארץ. אבל בעוה"ר עכשיו דשרו חכמיא וכו' כעמא דארעא (סוטה טז). להחזיק דעתם ושיטתם [של ע"ה], אדרבה עוד ממציאים להם דרכים שונים ומשונים לישא חן בעיניהם, יותר ממה שהם מבקשים, עד שכמעט נשתכח דעת התורה מהעולם. ואי אפשר להאריך בזה בכתב, אבל על זה ידעו כל הדושים, אוי לדור שכך עלתה בימיו.

ועוד שם (ג, מב ד"ה ובאמת): בראשונים היתה התורה מתגברת והולכת, ממה שלמדו בעצמם ומקבלין דין מן דין ומשפיעים על חבריהם ועל כל העולם כולו שהתלהבו ללימוד התורה"ק, וגם אפילו העם הארץ שאינו יודע בין מינו לשמאלו היה ירא לשקר בשבת שהיה אימת שבת עליו, מה שאין זה שכח בדורינו אפילו בכמה תלמידי חכמים, ומהיכן ידע אז העם הארץ מהגורל קדושת השבת שיטיל עליו אימה כל כך. ועל כרחק שבאמת התלמידי חכמים שבורו השפיעו גם על העמי הארץ.

ובדברי יואל בשלח (עמוד תמא): וככה אנו רואים בדורות האחרונים, שישנם הרבה נסיונות שלא היה בגדר נסיון כלל בדורות הראשונים, ובפרט כוה"ה הביהמ"ק קיים, שראו כל בשר כבוד ה', וכל א' מ'ישראל היה לו אימה ופחד מהדר גאווה ית'. ע"ד שאמרו וכו' שאף עם הארץ לא היה משקר בשבת, מאימת שבת עליו. ובאותן

על כל פנים אַזוי זאָגט ער (במשנה, דגם בעם הארץ שייך בחינת יראה הקטנה).

לט

[ונמצא כי] אין דעם איז דאָ דַרְגוֹת [רבות] אין יִרְאַת שְׁמַיִם, וואָס ס'האָט קיין שײַעוור נישט.

מ

והוא כעין שמצינו בענין "שלא לשמה" שיש בזה הרבה בחינות, כמבואר בתוספות בישוב הסתירות שבענין זה. כי יש בחינה שאמרו דמוב לו שלא נברא, וכגון לקנטר, ויש בחינה שאמרו דלעולם יעסוק אפילו שלא לשמה שמתוך זה בא לשמה, והיינו כגון שלומד משום שכר ועונש

פונקט אַזוי ווי די גמרא זאָגט^כ כל הלומד תורה שלא לשמה, נוח לו שלא נברא. און איין מאָל שטייט (פסחים נ:): לעולם ילמוד אדם תורה שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה [בא לשמה]. איז דאָך דאָס אַ סתירה.

ענטפערט תוספות^{כז}, ס'איז דאָ צוויי ערליי שלא לשמה. דעם איז שלא לשמה, אַז ער לערנט וועגן שְׂכָר וְעוֹנֶשׁ אָדער כדומה, [ועל זה אמרו שמתוך שלא לשמה בא לשמה]. און דעם איז לְקַנְטֵר, [שעל זה אמרו כי נוח לו שלא נברא]^{כד}.

מא

וכל זה תלוי לפי מצב האדם שבו המדובר

כאָטש ער זאָגט סָתָם ["שלא לשמה", אָבער] ס'איז גיווענדט 'פאַר וועמען' מ'זאָגט עס. זיי האָבן געלערנט פאַר די 'תְּלַמְּיִדִים' [שהם לומדי תורה בלאו הכי, וגם דרכם להעמיק ולהתווכח זה עם זה בהלכה], דעמאָלטס האָבן זיי געדאַרפט צו זאָגן - מ'קאָן זיך דאָך טוֹעֵה זיין [ללמוד ח"ו אף לקנטר] - האָבן זיי געדאַרפט צו זאָגן 'די' בחינה [פון] שְׁלֵא לְשִׁמָּה, [דאין לעשות כן, כי נוח לו שלא נברא. אבל 'למתחילים' שעדיין צריכין להמשיך אותם ללימוד התורה, להם אמרו כי לעולם ילמוד אדם אפילו שלא לשמה, והיינו עבור שכר ועונש וכדומה, כי רק מתוך שלא לשמה בא לשמה].

מב

וכמו כן בענין היראה יש הרבה דרגות, ואם כן אין שום סתירה בדברי המשנה. כי 'יראה קטנה' שייך גם בעם הארץ, ועל זה אמרו דצריך שיהיה 'יראתו קודמת' לחכמתו, על כל פנים בבחינה הקטנה של יראה. אבל שיבוא ליד 'יראה גדולה' אי אפשר מבלי שיעסוק בתורה מקודם, ועל זה אמרו אין בור 'ירא המא'

און אַזוי ביי יִרְאַת שְׁמַיִם, איז אויכעט אַ שְׁאָלָה פאַר 'וועמען' מ'זאָגט^{כה}, און

הדורות לא היה נסיון כל כך בשמירת התורה ומצות, משא"כ בדורות האחרונים, שע"י גרמת העונות נעשנו בהסתרת פנים רח"ל ואין שום פְּחַד וְאִימָה לעשות ככל העולה על רוחו, גדלו הנסיונות מאוד ה' ישמרני.^{כז} בגמרא ברכות (יז): מרגלא בפומיה דרבא, כחלה חכמה תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ובושע באביו ובאמו וברבו, ובמי שהורא גדול ממנו בחכמה ובמנין. שנאמר (תהלים קיא, י) רִאשִׁית חֲכָמָה יִרְאַת ה' שְׂכָל טוֹב לְכָל עֲשִׂיהֶם, לעושים לא נאמר אלא לעושיהם, לעושים לשמה, ולא לעושים שלא לשמה. וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא.

^{כז} בתוספות ברכות (שם): העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא. ואם תאמר, האמר רב יהודה אמר רב פרק מקום שנהגו (פסחים נ:): לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ויש לומר דהכא מיירי שאינו לומד אלא לְקַנְטֵר חבירו, והתם מיירי שלומד על מנת שיכבדוהו. ובתוספות תענית (יז): כל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המות. וקשה והלא אמרין לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ויש לומר דתרי שלא לשמה הוי, דמה שאמרין לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה, היינו כלומר כדי שיקרא רבי, או כדי שִׁכְבְּדוּהוּ. ומה שאמרין הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות, היינו מי שלומד לְקַנְטֵר.

וכן כתב בספר חסידים (סימן רפט), וכן נפסק בשולחן ערוך ושו"ך (יור"ד רמז, כ). ועיין עוד בתוספות פסחים (נ: ד"ה וכאן) ונוזיר (כג: ד"ה שמתוך) וסוטה (כב: ד"ה לעולם), ובשו"ע התניא (יור"ד הל' ת"ת, פרק ג).

^{כד} ועיין באורח בוויאל משה (ב, קכב-קכד), ועוד.

^{כה} ועיין מה שכתב רבינו בוויאל משה (א, קפ-קפא, ב, קל).

וּוּאָס' מ'זאָגט, אין וואָס פאַר אַ בַּחֲיָנָה (מ'מיינט).
[ווייל] ס'איז דאָ אַסאַך בַּחֲיָנוֹת אין יִרְאַת שְׁמַיִם.

בג

ס'איז דאָ אַ בַּחֲיָנָה [פון 'יראה'] - אין קליינעם [אופן] על כל פנים - וואָס דאָס מוז זיין קודמת לחכמתו, 'עפעס' מוז זיין אַ בַּחֲיָנָה פון יִרְאַת שְׁמַיִם. [ווייל] חלילה אַז ס'איז גענצליך אַז ס'איז נישטאָ קיין יִרְאַת שְׁמַיִם, איז דאָךְ עס נישט ווערט גאָרנישט [דאָס לערנען תורה]. ס'מוז זיין יִרְאַתוֹ, [לויט] 'זיין' בַּחֲיָנָה, וויפיל 'ער' איז מְשִׁיג [אף קודם שלמד].

אַבער טאָקע אָמַת'דיג יִרְאַת שְׁמַיִם טאָקע צו האָבן, דעס איז אין בור יִרְאַת חֲטָא, מוז מען קודם [האָבן חֲקֵמָה בעסק התורה], 'דאָס' מוז זיין פריער.

מד

ישוב קושיא ד - במאמרי חז"ל

ושוב יש דגא ביונות של "יראת שמים", שהוא יותר מיראה הקמנה, אבל עדיין לא הגיע ליראה הגדולה. ובוה תלוי הכל לפי מה שהוא אדם, בין אין הכל שוין בוה, ולא שיד ליתן בוה "כלל" קצוב אם צריך שיהיה קודמת לחכמתו או לאו, ולכן באמת צדקו יחידו דיוקי הרישא והסיפא, דלפעמים הוא כך ולפעמים כך

ווידעראום ס'איז דאָ אַ מיטעלע דַּרְגָּא.

[ווייל] ווער ס'איז טאָקע יִרְאַתוֹ קודמת לחכמתו, דער איז זיך אליין מְתַאֲמָץ און מְתַגַּבֵּר [בתורה ועבודה], אפילו ער באַקומט נישט אַזאַ 'חנינוף'.

און ווער ס'איז ווידעראום חכמתו קודמת לִירְאַת חֲטָא, גענצליך אַן יִרְאַת שְׁמַיִם, איז פאַרהאַנדן אַמאַל וואָס ס'נוצט נישטאָמאַל קיין 'חנינוף' ¹².

[אַבער] אַז ס'איז ביידע גלייך [חכמתו ויראתו] איז עס שוין נישט ביי יעדן אייניג, איז עס שוין [געווענדט] אויף וואָס פאַר אַ מַצֵּב, וויאָזוי ער ווערט נְתַחֲנֵף, און וויאָזוי ער ווערט געפֿירט. [ולכן] פון דעם שמועסט נישט די מְשָׁנָה, פון דעם מיטעלן 'פּוֹנֵקט' ¹³ וואָס ס'קומט טאָקע פאַר [אַז ס'איז] ביידע אויפאַמאַל, [כי אין בוה 'פֿלל' קצוב].

מה

היוצא מזה לענינינו:

על כל פנים ס'ברויך צו זיין ביידע [היראה והחכמה, און] איינס אָנעם אַנדערן 'האַלט נישט אויס' ¹⁴.

¹² וועיין בזה בדברי רבינו באסיפת מלמדים ליל ג' דחנוכה תשכ"ד הנדפס בחידושי"ת למסיבות (ח"א, דפוס תש"ע עמוד תקכד, אות ח) וז"ל: ועל השאלה כדת מה לעשות, שזה דבר קשה מאד לפעול אצל הילדים להדריכם בדרך ישרה ולהכניס בהם יראת שמים והתנהגות טובה. השיב מרן אדמו"ר זל"ה, כי לכאורה ישנם שלשה סוגי נשמות אצל ילדי בני ישראל. ◦ ישנם נשמות שאע"פ שנולדו אצל הורים רעים, מכל מקום בוער בקרבם הניצוץ הקדוש ומושכו מעצמו לטובה. וילד כזה אין צריך לעמול הרבה בחינוכו, כי הוא טוב מעצמו. ויש חלילה גם כן להיפוך, שישנם כאלו שנולדו בתכונה רעה ונשמות שפילות, וכהא דאיתא בגמרא (יומא פב:) בעובדא דההיא איתתא עוברה שלחשו לה באזנה שהיום יום הכיפורים ואסור לאכול, ולא הועיל, וקראו ז"ל על אותו עובר זרו וְשָׁעִים מִרְחָם (תהלים נח, ד. ועי' אוה"ח הק' פ' ויחי עה"פ ראובן בכורי אתה ור"פ תוריע). ולנשמה כזו אין החינוך מועיל כלום. ◦ אבל לרובא דרובא נשמות מועיל החינוך, אע"פ שגם בוה אין הכל שוים עד כמה תועיל לו, כי זה גם כן תלוי במהות נפשו של כל אחד ואחד, אבל מ"מ לאחד מועיל החינוך במאה אחוז, ולאחד מועיל קצת פחות, רק כששים או שבעים אחוז, אבל במדה ידועה הוא מועיל לכל אחד ואחד, אם רק אינו מבחינה כזו שהוא ל"ע רע מתולדותו, רק בסוג האמצעי כנ"ל. ועל כן מוטל החיוב על המלמדים והמחנכים לעמול הרבה על חינוכם של הילדים, כי לרובם של הילדים מועיל החינוך באיזה מדה, ובוה תלוי הדבר איך שיתגדלו.

¹³ פירוש: נקודה.

¹⁴ פירוש: שאין לזה קיום.

מו

נֶאֱרָ וּוּאָס'זשע דען, דער עיקר איז טאַקע [ס'זאל זיין] לְמַעַן תִּהְיֶה יְרֵאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ (יתרו כ, טז).

[אפילו ביי] אידן וואָס זענען געשטאַנען ביים מעמד הנבחר, און ס'איז געווען פֿסקָה זוהמָתָן (שבת קמז), זאָגט הערשט דער פסוק^ט וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יְרֵאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ.

[ווייל] ס'איז פֿאַרהאַנדן אָמַת'דיג יְרֵאת שְׁמַיִם, [וואָס] דאָס איז נאָך אַ גרעסערע בחינה.

מו

על כל פנים אויף אַלענפֿאַלס, מיט אַ געוויסע מאָס [יְרֵאת שְׁמַיִם] איז דאָס געקניפט און געבינדן [התורה עם היראה].

[אַבער] טאַקע אָמַת'דיג יְרֵאת שְׁמַיִם [אי אפשר להשיג בלי חכמת התורה, ווייל] אַז מ'האַט נישט געלערנט ווייטט מען נישט פֿאַר 'וואָס' מ'דאַרף זיך פֿאַרכטן, מ'האַט נישט קיין דעת, מ'פֿאַפט זיך אליין.

מו

[וכמו כן] אַז מ'לערנט נישט גוט, מ'זאָל גוט פֿאַרשטיין וואָס 'תוספות' זאָגט, [דעמאָלטס קומט אויס אַז] 'זיך אליין' פֿאַרשטייט מען אַנדאָי נישט. וואָרן דאָס איז 'נאָך שווערער' צו פֿאַרשטיין ווי אַ תוספות, מ'זאָל 'זיך אליין' פֿאַרשטיין, און מ'זאָל זיך נישט פֿאַפֿן, מ'זאָל וויסן וואו מ'האַלט.

מו

על כל פנים דאָס איז געקניפט און געבינדן [התורה והיראה, און] איינס אָנעם אַנדערן קען נישט זיין. [דאי אפשר להיות לו יְרֵאת שְׁמַיִם כראוי מבלי התמדת התורה, און] ווידעראום תּוֹרָה [לחוד], אַז ס'איז נישטאָ קיין יְרֵאת שְׁמַיִם, איז ווייטער נישט גוט.

נ

הקדמה לשוב קושיא א – במאמרי חו"ל

(עד אחר אות סב)

בביאור כמה דרכים בלשון "דָּרַךְ אֶרֶץ" הנוכח בדברי חו"ל

וועל מיר צוקומען צו די משנה, טוב תּוֹרָה עִם דָּרַךְ אֶרֶץ, שְׂגִינֵת שְׂגִינֵהֶם מְשַׁכַּחַת עוֹן.

נא

[קושיא ב – במאמרי חו"ל]

לפי מה שמסיים במשנה הטעם "שגינת" שניהם משכחת עון, והיינו שהגינתה הוא שמחליש היצר הרע. אם כן קשה למה יש צורך לגינת "שניהם", ולא סגי בחד מוניהו, גינת התורה, או גינת דרך ארץ

לעולם פרעגן זיי די קָשִׁיא, דער יסוד וואָס די משנה זאָגט, די יְגִיעָה, נו אַז מ'איז זיך מְתִינֵעַ נאָר מיט איינעם [פון זיי, איז נישט גענוג להשכיח עוֹן]? מ'איז זיך דאָך נישט 'אויפֿאַמאַל' מיינע – סיי ווי סיי – אין ביידע, [ווייל] אָדער מ'לערנט, אָדער מ'איז עוֹסֵק אין דָּרַךְ אֶרֶץ.

נו ממה נפשך, אַז דער גאַנצער יסוד איז [אַז] די "יְגִיעָה" איז מְשַׁכַּחַת עוֹן, נו אַז די יְגִיעָה איז מְשַׁכַּחַת עוֹן, נו איז דאָך נישט קיין חילוק איבער 'וואָס' [מ'איז זיך מיינע],

קאָן מען זיך מײַנע זיין גאָר שטאַרק אין 'איינעם' (מהשתי דברים) אַ שטאַרקע יגייעה, וועט עס זיין מְשַׁכַּח עוֹן.

פאַרוואָס דאַרף צו זיין יגייעה 'שניהם' מְשַׁכַּח עוֹן, פאַרוואָס די 'ביידע'.

נב

[אופן ראשון בישוב קושיא ב - במאמרי חז"ל]

וברך פשוט יש לומר, לפי מה שפירשו דרך ארץ פירשו כאן עסק הפרנסה ומשא ומתן, והוא דבר שהאדם צריך לעסוק בו בהכרח [ובתורה ודאי דמחוייב לעסוק בה], וגמצא שבהכרח עליו לייגעות בשניהם, ושניהם הם משכיחים העון

[נגאָר] מילא דְּרָךְ אֶרֶץ בְּרוּךְ מֵעַן הָאֶבֶן, [דהרי כל] תורה שאין עמה מלאכה סופה

בטילה, מ'ברוך זיך מפרנס זיין'.

[דהיינו לויט] אזוי אין פֿשטות ווי זיי לערנענע^{לב} [במפרשי המשנה כאן] אַז "דְּרָךְ אֶרֶץ"

מיינט מען אַ מְלָאכָה לְהַתְּפִיֵּס.

^ל הוא לשון הסיפא במשנה דאבות (ב, ב) הנזכר. אשר מזה הכריע רבינו אלחנן לפרש גם לשון "דרך ארץ" במשנה זו, דקאי על מלאכה או משא ומתן (כדלעיל בהערה ב מהתוספות ישנים). ועיין עוד להלן מה שהאריך רבינו בבאור לשון "דרך ארץ".

^{לא} וכמבואר כן בברטנורא (שם): וכל תורה שאין עמה מלאכה. ואם תאמר יהא עמל בתורה תמיד, ויגיעתה תהא משכחת עון, ומה צורך למלאכה. לכך הוזקק לומר וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, לפי שאי אפשר לו בלא מזונות, ומלטסם את הבריות, ומשכח תלמודו.

וזה"ל התוספות במנחות (צט): [תנא דבי ר' ישמעאל דברי תורה] לא יהו עליך חובה [ואי אתה רשאי לפטור עצמך] וכו'. עוד יש לפרש, לא יהו עליך חובה, שלא תעסוק אלא בהן, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן, שלא תעסוק בהן כלל, אלא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ.

ובחובת הלבבות (שער הבטחון, א): והעילה, אשר בעבורה חייב הבורא את האדם לחזור ולסבב על סיבות הטרף וְשָׂאָר מה שהוא צריך אליו, לשני פנים. אחד מהם, מפני שחייבה החכמה בחינת הנפש בעבודת האלקים ובהמרותו, [בין אותה וכו'] [עיי"ש]. והשני, כי אילו לא הוצרך האדם לטרוח ולחזור ולסבב להבאת טרפו, היה בועט ורודף אחר העבירות, ולא היה משגיח על מה שהוא חייב בו על טובת האלקים עליו וכו', ואמר (האזינו לב, טו) וְיִשְׁמַן יִשְׁרָן וְיִבְעֹט וכו'. ואמר וזה"ל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שייגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון. וכל שכן מי שאין לו חלק באחד מהם, ולא שם לבו על אחד מהם. והיה מחמתל הבורא יתעלה, על האדם, שֶׁהִתְרִידוּ בעניני עולמו ואחריותו, להתעסק כל ימי חייו בזה, ולא יבקש מה שאינו צריך לו ולא יוכל להשיגו בשכלו וכו'. והוא מגביר עבודת האלקים ובוחר ביראתו, ובוטח בו בעניני תורתו ועולמו, וסר מן הדברים המגונים, וכוסף למידות הטובות, לא יבעט במנוחה ולא יטה אל השלוה, ולא ישיאהו היצר, ולא יפת בכשפי העולם, יסתלק מעליו טורח הגלגול והסיכוב בהבאת טרפו, מפני הסתלקות שני הפנים הנזכרים מעליו, הבחינה והבעיטה בטובה, ויבואהו טרפו בלי טורח ובלי יגיעה, כפי סיפוקו ומזונו, כמו שכתוב (משלי י, א) לֹא יִרְעִיב ה' נֶפֶשׁ צַדִּיק. [וע"ע שם בשער הפרישות פ"ה וז"ל: וכן אתה צריך להשתמש בהן כמה שימלא ספקך, וימנעך מן השאלה, ומקחת ממון אסור וכו', ולא תהיה למשא על בני אדם].

ועיין באוהב ישראל (פרשת תרומה, ד"ה ושמת את השלחן) וז"ל: אכן הדרך הטוב והישר שיברור לו האדם, הוא שיסדר לו מקום איזה מקום פרנסה למוזן וטרף לביתו, ושיסתפק בדרך המיעוט היותר הכרחי, כדי להחיות נפשו ונפש אנשי ביתו בצמצום, על דרך (משלי יג, כה) צַדִּיק אֶכֶל לְשֹׁבַע נֶפֶשׁוֹ. ולא ירדוף כרדוף הקורא בהערים אחר משא ומתן, רק יאמין בהש"ת שיוכל להזמין לו במקומו די הצורך לפרנסת אנשי ביתו באיזה עסק מלאכה שיעסוק, כהבטחת התורה הק' וּבְכִרְתִּיךָ כָּל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה (ראה טו, יח). ואח"כ יטה שכמו לסבול עול תורה ומצות ומעשים טובים. וזהו טוב תורה עם דרך ארץ, היינו כאשר כבר הכין לעצמו איזה עסק לפרנסה ויש מקום לחול עליו ברכת ה', יכין אז עצמו ללמוד התורה ולעסוק במצותיו בכל השגתו וכוחו, ואז לא תתבלבל מחשבתו ודעתו, רץ תהיה צלולה זכה ובוררה בלימוד ותרותו באמת, וילך מעלה מעלה. והוא על דרך מהחז"ל (ברכות לה: ה) הרבה עשר כרש"י ולא עלתה בידו. אן לא תאזה האדם לא תאות המותרות ולתענוגיו בני האדם ושלחן מלכים, הגם כי כל ישראל בני מלכים הם ונאה להם להתנהג ברחבות ידיים ובוותרנות, עכ"ז תורתן מתי נעשית וכו', וכבר הזהירנו חז"ל (אבות ה, ה) ואל תתאוה לשלחנם של מלכים ששלחנך גדול משלחנם וכו'.

^{לב} בפירוש המשניות להרמב"ם (אבות שם): רצה לומר 'בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ' הֵנָּה, העוסק בפרנסה. ואומרו וְגִוְרָתָּ עוֹן, כמו שביארנו במקום אחר אומרו (משנה סנהדרין עב). סופו שהוא מלטסם את הבריות.

ובפירוש רבינו יונה (אבות שם): יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו'. רצה לומר 'דרך ארץ', מלאכה. כי לשון 'דרך ארץ' פעמים שהוא כמשמעו [על מוסר ומדות], ופעמים שהוא אמור למלאכה, הכל לפי הענין. והיינו שייגיעת שניהם משכחת עון. כלומר מסיר יצר הרע וכו', שעל ידי שהוא יגע בתורה ובמלאכה לא ישלוט עליו

אָזוי זעט דאָך אויס פון דעם וואָס זיי זאָגן [בראשונים, שהביאו על זה ענין] מלאכתן עראי ותורתן עיקר, אָזוי זעט דאָך אויס [אז] די ראשונים האָבן אַלע געלערנט [אָזוי פֿשט, בפירוש דָּרָך אָרץ שבמשנה זו].

[וואס כן בהכרח לעסוק בדרך ארץ שהוא משא ומתן. וכל שכן דבהכרח לעסוק בתורה שהוא חיובא דרמיא על כל אדם, ואי אתה בן חורין להבטל ממנה. ועל כן שפיר אמרו שְׁיָגִיעַת "שְׁנִיָּהם", דלא סגי בחדא מינייהו לחוד. ואם אם נימא להשכחת העון היה סגי בחדא, אבל בעל כרחך צריך לעשות שניהם, ושניהם יועילו לו להשכיח העון]^ג.

^{נג}
אמנם באמת מצינו עוד כמה דרכים בביאור לשון "דרך ארץ" הנזכר בלשונות חכ"ל [אָבער] דער אָמֶת, דעס וואָרט "דָּרָך אָרץ" [יש לזה עוד פירושים], מ'געפֿינט [לשון זה] אין דברי חכמינו ז"ל אויף אַסאַך בחינות.

^{נד}
א [עסק פרנסה ומשא ומתן, וכאמור לעיל]
א מ'טרעפֿט [לשון] דָּרָך אָרץ, אויף מִשָּׂא ומִתֵּן.
אָזוי ווי 'דאָ', טוב תורה עם 'דָּרָך אָרץ', אָזוי ווי זיי טייטשן^{לב} [דהכוונה] מ'איז עוֹסֵק לְהִתְפָּרֵנס (וכדלעיל באות נב).
[דאָס איז בפשטות] דָּרָך אָרץ.
רש"י טייטשט דאָך^{לד} אויך 'דאָ' אָזוי.

^{נה}
ב [ענין התנהגות בהכנעה ומדות טובות]
ב [ווידער איז פֿאַרהאַנדן] [לשון] דָּרָך אָרץ [על התנהגות בהכנעה ומדות טובות]^{לה}.

יצר הרע, כי בכל עת אשר לא יהיה דשן ושמן, לא יערב לו לעשות עבירות. לכן יעסוק בתורה שמתשת כחו של אדם, וגם במלאכתו לכדי חיותו, ולא יעמוד בטל לעולם, פן יתענג ורם לבבו לשכח את ה' אלקיו, כענין שנאמר (האזינו לב, טו) וְיִשְׁמְעוּ יְשָׁרוֹן וְיִכְבְּטוּ. ○ וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. כענין שאמרו במכילתין (אבות ג, יז) אם אין קמח אין תורה, הענין כמשמעו, כשיתבטל ממלאכה מביאתו אל העוני, וגוררת כמה עונות, ורעתה רבה, כי מפניה יאהב מתנות ולא יחיה, ויחניף בני אדם אף אם הם רשעים כדי שיתנו לו. גם כי יתם הכסף מהמתנות יהיה גנב או קוביוסטוס ויביא גלות העני לביתו לכל ימות ברעב, ובהגיע אדם אל המדות האלה אין מעצר לרוחו, ולא ינוח ולא ישקוט עד יעבור אל כל המצות האמורות בתורה, כי עבירה גוררת עבירה וכו'. על כן צריך 'לחַסֵּךְ שְׂדֵעַ מְלָאכָה', כענין שנאמר (קהלת ז, יא) טוֹבָה חֻקָּהָ עִם נֶחֱלָה. ובפירוש הברטנורא (שם): "דרך ארץ". מלאכה או סחורה: שיגיעת שניהם משכחת עון. שהתורה מתשת כחו של אדם, והמלאכה מפרכת ומשברת את הגוף, ומתוך כך יצר הרע בטל ממנו. וכן מפרש ברש"י (שם), והובא לשונו להלן בהערה לד.

^{לז} והיינו אף לדרך המפרשים דלשון "דרך ארץ" קאי על משא ומתן. וכל שכן דלפי שאר הפירושים דלהלן בביאור לשון "דרך ארץ", מיערך צריכי תרומיהו, הן תורה והן דרך ארץ, דלפי זה שפיר מיושב קושיא ב, כי בלאו הכי צריכין לעסוק בשניהם. [ולהלן מן אות עד, יבואר עוד ב' אופנים בישוב קושיא ב].

^{לח} ברש"י (אבות שם): שיגיעת שניהם משכחת עון. שמתוך שהוא לומד ועוסק בתורה, ובסחורה להתפרנס, אינו חומד וגוזל ממון אחרים: [ונכל תורה שאין עמה מלאכה] לסוף בטלה לגרור עון. כך כתוב במשנה, לפי שאי אפשר לו בלא מזונות, והולך וטורח, ומלסטם את הבריות, ומשכח את לימודו.

^{לה} ועיין בפירוש המאירי (אבות שם) שמפרש המשנה לפי ב' הדרכים אלו, וז"ל: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. יש מפרשים 'דרך ארץ', התעסקות בפרנסתו וסחורות, ובא על דרך טוֹבָה חֻקָּהָ עִם נֶחֱלָה (קהלת ז, יא). ואמר שיגיעת שניהם משכחת עון, כלומר שנמצא צד העון נעדר ממנו. שמצד תורתו הוא יודע במה שהוא צריך לזוהר, ומצד הסתפקותו אינו צריך לצדד בעצמו שום תחבולה וערמה לבקש בה את טרפו. והוא שאמר אחר כך שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, שהרי צורך פרנסתו וסיפוק ביתו דוחקים אותו וגוררת עון, שצריך לצדד עצמו בתחבולות וערמות להיות טרפו מצוי לו וכו'. ○ ויש לפרש 'דרך ארץ' מוקד ומדות. אמר שיגיעת שניהם משכחת עון, כי החכם מצד הוסיכוהו שאר בני אדם, כמה נבילים מקנאים בו ומחפשים מומיו, כשהוא

וואס כן בענין לשון] דָּרַךְ אֶרֶץ איז פֿאַרהאַנדן גאָר פונקט פֿאַרקערט [בחינה כזה שהוא עוד מוקדם לתורה], דָּרַךְ אֶרֶץ דאַרף מען לערנען [נאָך פאַר תּוֹרָה, וכמו שאמרנו] ^ל דָּרַךְ אֶרֶץ קדמָה לְתוֹרָה ^ל.

ו

ועל זה אמרו במדרש כי "דרך ארץ" קדמה לתורה כ"ו דורות. וכמו שפירש ביוקוקין דנורא, דהיינו מיום בריאת העולם, שכבר היה שייך ענין 'דרך ארץ' בהנהגה טובה ועבודת ה', אף קודם מתן תורה

[ווי] דער מדרש זאָגט גאָר ^ל [אז] כ"ו דורות איז דָּרַךְ אֶרֶץ קדמה לְתוֹרָה.

פרעגט דער זיקוקין ^ל, וואָס איז דער חשבון [פון] כ"ו דורות, [נהלא "בריאת התורה" קדמה לבריאת העולם תתקע"ד דורות].

זאָגט ער [דהכונה הוא על "נתינת" התורה ועבודה באיזה בחינה, ולא על "בריאת" התורה, און] פון בְּרִיאַת הָעוֹלָם ביז מִתֵּן תּוֹרָה איז געווען כ"ו דורות, עשרה דורות מאדם ועד נח [ועשרה דורות מנח עד אברהם], און דערנאָך איז געווען זעקס דורות פון אברהם אבינו ביז צו משה רבינו ^ל, [ווען] ס'איז נאָכנישט געווען קיין תּוֹרָה, [און] דעמאָלטס האָט זיך די וועלט אויפגעהאַלטן מיט יְרֵאת שָׁמַיִם, ס'איז געווען דָּרַךְ אֶרֶץ, [און] דָּרַךְ אֶרֶץ [מיינט] מַצּוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, דאָס האָט געהייסן דָּרַךְ אֶרֶץ. [וכן] דאָס טרעפט מען אַסאַך מָאָל [לשון דָּרַךְ אֶרֶץ] אויף דעם.

ו

[ג] ענינים שצריכן שצריך לשום עינו ולכו על הדבר היטב, וכמבואר במסכת 'דרך ארץ'

[ג] נאָר די פֿלא איז.

- אַמַּת אַסאַך מָאָל איז [בלשון] דָּרַךְ אֶרֶץ מיינט מען אויף משא ומתן. -

און ווידעראום טרעפט מען [אַבער דעם לשון] דָּרַךְ אֶרֶץ, [ווי] די גמרא זאָגט אין ברכות דף כ"ב ערגעץ ^ב, שָׁנָה לָנוּ פרק אחד 'בדרך ארץ'.

מוכיח דרך כעס וקנטור. אבל כשהוא בעל 'מוסר', ומוכיח דרך חיבה ואהבה, הם נזהרים בכבודו הרבה, וזהו משכחת עון.

^ל הכונה דלכן לדרך זה יתיישב קושיית הראשונים בלשון 'עם', דיען שדרך ארץ זו מוקדם בזמן, לכן אמרו בלשון 'עם' דרך ארץ. [ויעין כזה בדברי רבינו להלן באות ג]. - וכן מיושב שיטת רבינו תם כזה ממה שתמהו עליו, דלרבינו תם יתפרש דרך ארץ על מדות טובות, אשר זה באמת קדמה לתורה [ויעין בדברי רבינו להלן באות סד]. וכפירוש זה הביא בתוספות יום טוב (אבות שם) בשם מהר"ל מפראג וז"ל: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. פירש בדרך חיים (על אבות, למהר"ל), לפי שהדרך ארץ 'קודם בזמן' לתלמוד תורה, להכי טופל תלמוד תורה עם דרך ארץ במלת עם. עד כאן.

ועיקר הענין מבואר באורך בספר שערי קדושה למהרש"ו, כי תיקון המדות הם יסוד ושורש כל התורה, ותיקון הנפש, ועיי"ש (בח"ש ע"ב) דלכן לא נמנה זה בכלל התרי"ג מצות, כי הם קודמים להמצות.

^ל בויקרא רבה (ט, א): אמר רבי ישמעאל בר רב נחמן, עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה, הדא הוא דכתיב (בראשית ג, כד) לְשֹׁמֵר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים, דָּרַךְ זו דרך ארץ, ואחר כך עֵץ הַחַיִּים זו תורה.

והענין זה הוא בתנא דבי אליהו (ריש פרק א): לְשֹׁמֵר אֶת דֶּרֶךְ (בראשית ג, כד), זו דרך ארץ, עץ החיים (שם), מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים, ואין עץ החיים אלא תורה, שנאמר (משלי ג, יח) עֵץ חַיִּים הוּא לַמְחַיִּים כְּהָ.

^ל בזוקוקין דנורא (על התרבי"א שם), עיי"ש שהאריך מאוד בביאור דברי התנא דבי אליהו ודברי המדרש, ואכמ"ל.

^ל אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם, משה.

^ב בגמרא ברכות (כב): דחניא, וְהוֹדַעְתָּם לְכַנִּיף לְכַנִּיף בְּנִיף (ואתחנן ד, ט), וכתיב בתריה (שם, י) יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב, מֵה לַהֲלֹךְ בְּאִימָה וּבִירָאָה וּבִרְתָּהּ וּבִזְעָה וּפְרִישׁ דְּכִתִּיב (יתר כ, יד) וְיָרָא הָעָם וַיִּזְעוּ וַיִּרְאוּ, אף כאן באימה וביראה וברתת ובידע. מכאן אמרו, הזבים והמצורעים וכו' מותרים לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, לשנות במשנה וגמרא ובהלכות ובאגדות, אבל בעלי קריין אסורים [כל הטמאים מותרים בתורה, שאף הם יכולים להיות באימה וברתת, אבל בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש וחזות הדעת] וכו'. רבי יהודה אומר שונה הוא בהלכות דרך ארץ [בגן דרכן של תלמידי חכמים שהיא בריאה, ופרק בן זואי, הנהגה ארבעה דברים אל לבן]. מעשה ברבי יהודה

זאָגט רש"י, וואָס פאַר אַ פּרק, זאָגט ער דרבי התנאים, [דאָס מיינט] די ברייתא אין די מסכת דרך ארץ^א. בן עזאי אומר, תנה עיניך על ארבעה דברים, שתתן לב עליהם ולא תבוא לעולם לשום חטא, וועסטו קיינמאל נישט קומען צו קיין חטא, מאין באת, ולאן אתה הולך, [ומי הוא דיינך, ומה אתה עתיד להיות].

ער איז דאָרטן מער מאריך [באותה ברייתא יותר מבמשנה דאבות], די משנה^ב זאָגט דאָך אויך אזוי [דריי זאכן, און] אין מסכת דרך ארץ שטייט עס מער באריכות, שטעלט ער אַראָפּ פיר זאכן זאָגט ער דאָרט.

נח

רופט רש"י אָן דרך ארץ, דעס וואָס מ'דארף לייגן קאָפּ, עיניו ולבו, אויף דער 'הדרך' [והתנהגות שלו], אַז מ'זאל קיינמאל נישט קומען צו קיין חטא. איז גאָר עפעס אנדערשט טייטש דרך ארץ.

נט

[ד] עניני הרשות שאינם מבוארים כ"כ בתורה, כגון אומן לאומנתו, וסוחר לסחורתו, ואיש מלחמה למלחמתו [ד] [ושוב מצינו לשון] דרך ארץ, [אויף] דעס וואָס ס'איז נישט מבואר אין די תורה הקדושה, זעט אויס רופט מען אָן [אויך] מיטן לשון דרך ארץ. [סיי] צי ס'איז משא ומתן, [און סיי] צי אזוי ווי די גמרא זאָגט^ג ד' דברים צריכין חיזוק, תורה, תפלה, ומעשים טובים, ודרך ארץ.

תורה [ומעשים טובים] איז געדרינגען פון חזק ואמץ [לשמור לעשות ככל התורה] (יהושע א, ז). תפלה [איז געדרינגען פון] חזקו ויאמץ לבבכם [תהלים לא, כה], און דרך ארץ שטייט חזק ונתחזק בעד עמנו, א פסוק אין שמואל (ב' י, יב), שטייט דאָרטן ביי א מלחמה.

ס

[ולכאורה] וויאזוי קומט דאָס, פאָרוואָס הייסט עפעס דאָס דרך ארץ, א מלחמה. זאָגט רש"י^ד, יעדע זאך וואָס מ'טוט, וואָס מ'איז עוֹסֵק [דערוין], הייסט עס דרך ארץ. אם אומן לאומנתו, ואם סוחר לסחורתו, ואם איש מלחמה למלחמתו. קומט אויס [אז] דעס [לשון] דרך ארץ [הנזכר במאמר ז] איז כולל אַלעס.

וכו', אמרו לו תלמידיו רבינו שנה לנו פרק אחד בהלכות דרך ארץ, ירד וטבל ושנה להם, אמרו לו לא כך למדנו רבינו שונה הוא בהלכות דרך ארץ, אמר להם אף על פי שמיקל אני על אחרים, מחמיר אני על עצמי.

^א במסכת דרך ארץ (פרק א): בן עזאי אומר, כל הנותן ד' דברים כנגד עיניו ועל לבו, שוב אינו חוטא לעולם. מאין הוא בא, ולאן הוא הולך, ומי הוא דיינו, ומה עתיד להיות. ○ מאין הוא בא, ממקום החשך. ולאן הוא הולך, לחשך ואפלה. מאין הוא בא, ממקום הטומאה. ולאן הוא הולך, לטמא את אחרים. מאין הוא בא, מליחה סרוחה וממקום שאין אדם יכול לראות, ולאן הוא הולך, לשאול ולאבדון בגיהנם ולישרף באור. ○ ומי הוא דיינו, ידע שאין דיינו בשר ודם אלא ארון כל המעשים ברוך הוא, אין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. ○ ומה עתיד להיות, רמה ותולעה, שנאמר (איוב כה, ו) אף כי אגזש רמה וכן אדם תולעה. ר' שמעון אומר אדם רמה בחייו ותולעה במותו, רמה בחייו אלו הכנים, ותולעה במותו זהו שמרחיש במותו וכו'.

^ב במשנה דאבות (ג, א): עקבא בן מהללאל אומר, הסתפל בשלישה דברים ואין אתה בא לידי עברה. דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון. מאין באת, מטפה סרוחה. ולאן אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה. ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון, לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא.

^ג בגמרא ברכות (לב:): תנו רבנן, ארבעה צריכין חיזוק [פירוש: שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחן], ואלו הן, תורה, ומעשים טובים, תפלה, ודרך ארץ, [דרך ארץ]. אם אומן הוא לאומנתו, אם סוחר הוא לסחורתו, אם איש מלחמה הוא למלחמתו. תורה ומעשים טובים מנין, שנאמר (יהושע א, ז) רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה, חזק בתורה ואמץ במעשים טובים. תפלה מנין, שנאמר (תהלים כו, יד) קנה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקנה אל ה'. דרך ארץ מנין, שנאמר חזק ונתחזק בעד עמנו וגו'.

^ד מובא לעיל בתוך לשון הגמרא.

סא

ה) גם מצינו במדרש כי "מצות ומעשים טובים" נקראים דרך ארץ.
והמדרש מפרש כן גם על משנה דירן יפה תלמוד תורה עם "דרך ארץ"

ה) נאָר די פּלאַ איז.

דאָ אין די משנה [דאבות] טייטשן זיי דאָך^מ [במפרשי המשנה] אַלע, תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, מיינט מען דאָך מ'שמועסט פון מִשָּׂא וּמַתָּה, שִׁיגִיעַת שְׁנֵיהֶם [משכחת עון], אַזוי ווי זיי זאָגן פֶּשֶׁט (וכדלעיל באות נב), און מ'איז זיך מִפְּלִל [רבינו תם ורבינו אלחנן] וועלעכס איז דער עיקר (וכדלעיל באות כז-כ).

סב

און [לעומת זה] אין מדרש רבה פרשת נשא^מ ביי די נשיאים [על הפסוק שְׁנֵיהֶם מְלֵאִים סֶלֶת בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן (נשא ז, יג) - ביים צווייטן נשיא דאכט זיך מיר זאגט ער עס - וואָס עפעס סֶלֶת בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן, זאגט ער זו התורה שהיא בְּלוּלָה במצות ובמעשים טובים, כמו ששנינו יפה תוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ [שיגיעת שניהם משכחת עון], הוי לְמַנְחָה, באותו עת הוא עושה רצון הקדוש ברוך הוא, בשעה שהוא עוסק בתורה ובמצות ובמעשים טובים] [ושומר עצמו מן החטא].

זאָגט דאָך אַרויס דער מדרש, טייטשט ער די משנה [יפה תלמוד] תורה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ מיינט מען גאָר מִצְוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, 'דאָס' הייסט גאָר דֶּרֶךְ אֶרֶץ. שטייט אַרויס אין דברי חכמינו ז"ל אַזוי, אין מדרש רבה.

סג

אופן ראשון בישוב קושיא א - במאמרי חז"ל

[לדרך המדרש בלשון "דֶּרֶךְ אֶרֶץ"]

ולפירוש המדרש בדברי המשנה כי לשון "דֶּרֶךְ אֶרֶץ", שבמשנה זו פירושו מצות ומעשים טובים, לא קשה כלל מה שנתקשו כאן הראשונים בלשון "עם" שבמשנה, שהרי כן הוא באמת שמעשים טובים הם עיקר נגד לימוד התורה, כי תכלית הלימוד הוא שיבוא לידי מעשה, ויהי מעשיו מרובין מחכמתו

[ומעתה לפי זה] הערט זיך אויף דער גאַנצער פֿלפּול [בדיוק לשון "עם" איזהו עיקר ואיזהו טפל, שהרי] ס'קאָן טאַקע זיין אַז 'דאָס' [הדרך ארץ] איז דער עיקר, [כי הכוונה על "מצות

מ"ה וכמובא בדריהם לעיל בהערה לב, והערה לד.

מ"ה במדבר רבה (נשא יג, טו): ביום השני הקריב נתנאל [בן צוּעַר נשיא יִשְׁשָׁכָר] וכו'. קֶעֶרַת כֶּסֶף אַחַת, בא נשיא יששכר והקריב על שם התורה, לפי שהם אהבו את התורה יותר מכל השבטים וכו'. קֶעֶרַת כֶּסֶף, כנגד התורה שהיא קרואה לָחֶם שנאמר (משלי ט, ה) לִכּוֹ לַחֲמֹץ בְּלִחְמִי, ונאמר בלחם הפנים (תרוּמָה כה, כט) וְעִשִׂיתָ קֶעֶרֶתִּי וְכִפְתִּיו וכו'. שְׁלִשִׁים וּמֵאָה מִשְׁקָלָהּ, צא וחשוב כ"ד ספרים של תורה שבכתב, ושמונים מן משנה שמתחלת במ"ם וכו', הרי ק"ד, שעולים מניינם של תורה שבכתב ותורה שבעל פה וכו'. וניתנה לכ"ז דורות שהיו מאדם ועד משה שניתנה תורה על ידו, הרי ק"ל, לכך היה משקל הקערה שְׁלִשִׁים וּמֵאָה. מִזְרֶק אֶחָד כֶּסֶף, כנגד התורה המשוּלָה בִּיין, שנאמר (משלי ט, ה) וְשִׁתּוֹ בִּיַּיִן מִסְּכָתִי. ולפי שדרך היין לשנות במזרק וכו', לכך הביא מִזְרֶק. שְׁבָעִים שָׁקֶל בְּשָׁקֶל הַקֹּדֶשׁ, למה, כשם שִׁינן חשבונו שבעים, כך יש שבעים פנים בתורה וכו'. סֶלֶת וכו', כסלת שצפה על גבי נפה. בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן, זו התורה שצריכה לבלול במעשים טובים, כההיא דתנינן יפה תלמוד תורה עם דֶּרֶךְ אֶרֶץ שִׁיגִיעַת שְׁנֵיהֶם משכחת עון, הוי לְמַנְחָה, שאותה שעה הוא נושא נחת רוח ליוצרו, בזמן שאדם עוסק בתלמוד תורה והוא בעל מעשים טובים, ושומר עצמו מן החטא. פָּה אַחַת, כנגד הלווחות שנכתבו מיד הקב"ה וכו'. עֶשְׂרֵה זָהָב, אלו עשרת הדברות וכו'. זָהָב, כמה דתימא (שיר השירים ה, יד) יָדִיו גָּלִילִי זָהָב, ואומר (תהלים יט, יא) הִנָּחֵמְדִים מִזָּהָב וגו'. מֵלֶאָה קִטְרֶת, שתר"ג מצות בלולות בהן, וכן את מוצא תר"ג אותיות יש מן אֶנְכִי עד אֶשֶׁר לָרַעַף כנגד תר"ג מצות. וז' יתירות כנגד ז' ימי בראשית, ללמדך שכל העולם לא נברא אלא בזכות התורה וכו'. פֶּה אֶחָד בֵּין בָּקָר, כנגד כהנים. אֵיל אֶחָד, כנגד לויים. כֶּכֶשׁ אֶחָד, כנגד ישראל שכלם קבלו את התורה בסיני. שְׁעִיר עִזִּים אֶחָד לַחֲטָאתָה, כנגד הגֵרִים שעתידים להתגיר ושהיו שם, שכולם ראויים וכו'. וּלְזָבֵחַ הַשְּׁלָמִים בָּקָר שְׁנַיִם, כנגד שתי תורות, המקרא והמשנה וכו'. כיון שראה הקב"ה שהקריב על סדרי התורה, התחיל משבח את קרבנו זה קרבן נתנאל בן צוּעַר.

ומעשים טובים, און] דער תכלית [תקמה] איז [תשובה ומעשים טובים^{מז}, ועבור זה אמרו]^{מח} תלמוד גדול, שמביא לידי מעשה.

סד

[ישוב סברת ר"ת, כי 'דרך ארץ' הוא עיקר]

רבינו תם מפרש כוונת המשנה כדרך שפירשו חכמינו^{מז} במדרש, דקאי על מצות ומעשים טובים, ואם כן שפיר קאמר דדרך ארץ הוא עיקר, דצריך להיות מעשיו מרובין מחכמתו, ותכלית הלימוד שיביא לידי מעשה כאמור קאן זיין, דעס וואס דער רבינו תם זאגט אז פון דאנעט איז געדרינגען [אז] דרך ארץ איז 'עיקר', ער לערנט אויך [פשוט אינעם לשון 'דרך ארץ'] אזוי ווי דער מדרש, אזוי ווי דעת חכמינו ז"ל, אז דרך ארץ מיינט מען מצות ומעשים טובים. [ואם כן שפיר קאמר רבינו תם דרך ארץ הוא עיקר, וכמו שאמרו (אבות ג, ט) דצריך להיות מעשיו מרובין מחכמתו, ועיקר החכמה הוא שיביאנו לידי מעשה (וכדלעיל באות סג)].

[אמנם רבינו אלחנן מפרש לשון 'דרך ארץ' שבמשנה זו, כדרך המפרשים דקאי על מלאכה ומשא ומתן, ועל כן לשיטתו שפיר הוא חולק על ר"ת, כי זה ודאי דצריך שיהיה תורתו קבע 'ומלאכתו עראי'].

סה

אופן שני בישוב קושיא א במאמרי חז"ל

[לדרך מפרשי המשנה בלשון 'דרך ארץ']

אמנם גם לדעת רבינו אלחנן ושאר ראשונים שפירשו לשון 'דרך ארץ' שבמשנה זו, יש לתרץ גם כן למה לא לא אמרו להיפוך, יפה 'דרך ארץ' עם תורה

נאך לדעת פונעם הגהות מיימוני וואס ער זאגט אז מ'מיינט - און לויט אלע ראשונים [בביאור לשון 'דרך ארץ' שבמשנה זו, וכן סובר] דער רבינו אלחנן^{מז}, - אז מ'מיינט טאקע משא ומתן. און דער 'עיקר' איז [דאך] תורה [כנגד משא ומתן].

נאך [ס'איז שווער געבליבן (בקושיא א)] פארוואס ער קאן נישט זאגן דאס לשון [יפה 'דרך ארץ' 'עם' תלמוד תורה], ווי כ'האב פריער געפרעגט (באות כח), פארוואס זאגט ער נישט 'פארקערט'.

מיינ איך [אז דעס] קאן מען פארענטפערן, [ווייל] ער קען נישט זאגן פארקערט.

סו

דשאני במשנה דיבמות, שלא היה צריך לומר "עם" כלל, וכמו שתירץ רבינו אלחנן, ואם אמר לשון "עם" יורשי האב, כמו כן היה יכול לומר להיפוך, "עם" יורשי הבעל, ולכן שפיר דייקו מזה בגמרא דירשי האב הם עיקר

[דהנה] דא איז דאך א גרויסער חילוק [בין לשון המשנה דאבות, ללשון המשנה דיבמות]. [כי במשנה דיבמות] ביי יחלוקו יורשי הבעל עם יורשי האב, איז צוויי חלקים [וואס] מ'גיט יעדן זיין חלק, [וואס] קיינער האט נישט קיין שייכות מיטן אנדערן, [ואם כן] פארוואס דארף ער עפעס זאגן יחלוקו יורשי הבעל עם יורשי האב, [והרי היה יכול לומר] יורשי הבעל יורשי האב, [ווייל] וואס האט עפעס איינס מ'מיט דאס אנדערע, מ'צוטיילט זיך [דאך 'גלייך'. ועל כן שפיר דייקו מזה כי יורשי האב הם עיקר, וכמו שתירץ רבינו אלחנן].

^{מז} כמבואר בגמרא ברכות (יז). המובא לעיל (באות מ והערה כב), תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים.

^{מח} בגמרא קידושין (מ): וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בפעלית בית נתנה [פירש": שם איש]. בלוד, נשאלה שאילה זו בפניהם, תלמוד גדול או מעשה גדול. נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול, נענה רבי עקיבא ואמר תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה [נמצאו שניהם בידן].

^{מט} כמו שביארנו לעיל בסוף אות סד.

סו

אבל הכא במשנה דאבות לא היה אפשר לומר להיפוך, יפה דרך ארץ עם תורה. כי אז היה במשמע דגם בעת שעוסק בתורה והוא העיקר, יש לו לעשות דרך ארץ מלל לה, ואין זה אמת. אבל עתה אמר יפה 'תורה עם דרך ארץ', להשמיענו דגם בעת שעוסק במלאכה ושאר צרכיו, והם עסק העיקרי שבאותה שעה, יהיה אף דעתו גם על התורה שלמד בבית המדרש.

'דא' (במשנה דאבות) איז אָבער נישט אַזוי.

[ווייל] ווען מ'איז עוסיק 'בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ', [דלפירוש רבינו אלחנן ושאר הראשונים היינו שעוסק] אין מִשְׁאָ וּמִתָּן, ווען מ'טוט 'זיינע' זאכן, טאַר מען זיך אויך נישט אָפּטײלן פון די תּוֹרָה. דאָ מוז מען טאַקע דעמאַלטס אַליין מוז מען זיין דְּבֹק אין די 'תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה'. [און] אַז נישט, איז ווייטער נישט ווערד גאָרנישט.

סח

ווי דער הפלאה טייטשט¹ [בדרשת הגמרא² בפסוק ויאמר ה' על עֲזָבְכֶם אֶת תּוֹרָתִי וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי וְלֹא הִלְכוּ בְּה' (ירמ' ט, יב)], שלא ברכו בתורה תחילה. וואָרן דער רא"ש זאגט³, פארוואָס דאָרף מען נישט קיין בְּרָכָה מאַכן נאָכאַמאַל בְּרֶכֶת הַתּוֹרָה, ווען מ'איז מְפַסֵּק [בלימודו באמצע היום, וכגון] מ'גייט אַרויס, מ'גייט עסן. [ווייל] פונדעסטוועגן [אין בזה הפסק], ווייל ס'איז דעתו על לימודו, ווייל אין די מִחְשָׁבָה איז ער מְקוּשֶׁר [עם לימודו, אפילו בעת שצריך להפסיק לצורכו].

[ובזה מפרש ההפלאה, דלכן] זאגט ער [בגמרא], אַז ס'איז אָבער געווען וְלֹא הִלְכוּ בְּה', זיי זענען נישט 'געגאַנגען' [בהתורה], ווען זיי זענען אַרויס געגאַנגען [לעסקיהם] האָבן זיי זיך 'אָפּגעלאָזט' פון די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה, האָבן זיי נישט אינזין געהאַט [די תּוֹרָה], העט מען דאָך גיווען געדאַרפט מאַכן נאָכאַמאַל אַ בְּרָכָה, אָבער מ'האַט נישט געמאַכט, [ועל זה אמרו] שלא בְּרָכּוּ בתורה תחילה, זיי זענען געבליבן אן בְּרֶכֶת הַתּוֹרָה.

¹ בספר הפלאה (כתובות קיא.): שאיתא בנדרים דף פ"א, אמר רב יהודה אמר רב, מאי דכתיב (ירמ' ט, יא-יב) מִי הָאִישׁ הַחֵסֶךְ וְיָבֵן אֶת זֹאת, וְאֲשֶׁר דִּבֶּר פִּי ה' אֵלָיו וַיַּגְדֵּה, עַל מֶה אֲבָדָה הָאֶרֶץ נִצְתָה כְּמִדְבָּר מִבְּלִי עֹבֵר, וַיֹּאמֶר ה' עַל עֲזָבְכֶם אֶת תּוֹרָתִי [אֲשֶׁר נִתְּנִי לַפְּנִיחִים] וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי [וְלֹא הִלְכוּ בְּה']. דבר זה נשאל לחכמים ולא פרשוהו, ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקב"ה וכו'. היינו לא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי והיינו לא הִלְכוּ בְּה', אמר רב יהודה אמר רב, שלא ברכו בתורה תחלה וכו'. ויש לפרש מה שאמרו לא הִלְכוּ בְּה', שלא ברכו בתורה תחלה, על דרך מה שכתב הרא"ש בברכות דף י"א ע"ב, שְׁמָה שאין מברכין בכל שעה שיושב ללמוד ברכת התורה, מפני שאפילו כשמפסיק והולך לעסקיו, תמיד דעתו על לימודו, וממהר עסקיו, עיין שם. וזה שאמרו כיון שלא הלכו בְּה', כמו שנאמר (משלי ג, א) בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעְהוּ, ממילא הוה ליה הפסק, ואפילו אם לומד אחר כך, הוא בלא ברכה תחלה.

² בגמרא נדרים (פא). ולשון הגמרא הובא לעיל בתוך לשון ההפלאה.

³ בפסקי הרא"ש (ברכות א, יג): אמר רב יהודה אמר שמואל, השכים לשנות וכו', משקרא קריאת שמע אין צריך לברך. מאי טעמא, שכבר נפטר באהבה רבה. בירושלמי מסיק עלה, א"ר אבא, והוא ששנה על אתר. ונראה דהיינו דוקא בברכה של אהבה רבה, ולא מיתחזי לשם ברכת התורה אלא בשונה על אתר. וזו שנה לאתרו, אז נראית ברכה לשם עסק התורה כמו לשם קריאת שמע, ואז לא יצטרך לברך כל אותו היום, אפילו יפסוק ללמוד ויחזור וילמוד. וכן המבואר על התורה ולמד, אין צריך לחזור ולברך אם הפסיק באמצע, לכך הוצרך לומר והוא ששונה על אתר על הנפטר באהבה רבה, ולא על המבואר ברכת התורה. דאי לא תימא הכי, היה לו להשמיענו בעלמא דהפסק שבאמצע עסק דהוי הפסק וצריך לחזור ולברך, כל שכן הנפטר באהבה רבה. ואף את"ל דאין חילוק בין הנפטר בברכת התורה לנפטר באהבה רבה, מכל מקום מסתבר שבני אדם שרגילין תמיד לעסוק בתורה, ואפילו כשיוצאין לעסקיהן ממזהרים לעשות צרכיהם כדי לחזור וללמוד, ותמיד דעתם על לימודם, יש חשיב הפסק לענין הברכה. וכן אם למד בלילה, הלילה הולך אחר היום, ואין צריך לברך כל זמן שלא יישן. [ועיין גם בתשובות הרא"ש (כל ד, סימן ב)]. ועיין בזה להלכה בשלחן ערוך (אורח חיים, י) ובמגן אברהם ומחצית השקל (שם, ט) ובשלחן ערוך התיא (שם, ז).

סט

אָבער [לעומת זה] ווען מ'איז עוֹסֵק 'פֿתוּרָה', טאָר מען נישט אינזין האָבן קיין 'ביזנעס', קיין מַשָּׂא וּמַתָּן.
'מיט' די תּוּרָה טאָר מען נישט אינזין האָבן [עפעס אַנדערש].

ע

ביאור לשון הנמרא: ד' אמות של הלכה "בלבד"
בעת שעוסק בהלכה צריך שיהיה דעתו על התורה "בלבד", ולא יחשוב אָז מעסקו כלל, אפילו בדרך טפל [ובזה מבואר מה שאמרו בגמרא] (ברכות ה.). משחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא אלא ד' אמות של הלכה 'בלבד', אָז די ד' אמות של הלכה זענען "בלבד", ס'איז נישט געמישט מיט עפעס אַנדערש²².

עא

המשך אופן שני ביישוב קושיא א במאמרי חו"ל
לפי זה איז דאָך אַזוי.
דאָ האָט נישט געקאָנט שטיין [יפה] דֶּרֶךְ אֶרֶץ 'עם תּוּרָה', [ווייל דעמאָלטס] וועט מען דאָך מיינען אַז טאָקע ווען מ'לערנט מעג מען אינזין האָבן ביזנעס.
און ס'איז נישט אַזוי!
דעס נישט!

עב

נאָר 'פאַרקערט' מוז זיין!
ווען מ'איז עוֹסֵק 'בִּדְרֶךְ אֶרֶץ' מוז מען עס טון עַל פִּי התּוּרָה, טאָר מען נישט פאַרגעסן אָז ס'איז דאָ אַ תּוּרָה הַקְדוּשָׁה.
[אפילו] ווען מ'גייט אַוועק פונעם לערנען, ווען מ'גייט עסן, און ווען מ'שמועסט, און ווען מ'רעדט. אָדער די וואָס זענען עוֹסֵק אין 'מַשָּׂא וּמַתָּן'. [דעמאָלטס] ברויך מען [אויך] זיך אינזין האָבן אַז מ'זאָל נישט אַרויסגיין פון די תּוּרָה הַקְדוּשָׁה, מ'זאָל נישט רעדן וואָס די תּוּרָה הַקְדוּשָׁה הייסט נישט.
און ווען מ'קומט דערנאָך אין שטוב, זאָל מען נישט טון קיין שום זאַך [שלא על פי התורה, נאָר] מ'זאָל טון אַלעס עַל פִּי התּוּרָה.

עג

איבערדעם מוז דאָס 'אַזוי' שטיין, טוב 'תּוּרָה עַם דֶּרֶךְ אֶרֶץ'. [כי היכא דלישמע מינה, כִּי] אַז ווען מ'איז עוֹסֵק אין דֶּרֶךְ אֶרֶץ [שאז הדרך ארץ הוא עסק העיקרי], דאָס מוז זיין 'מיט' תּוּרָה²³.

²² ועיין קרוב לזה ביואל משה (א, קס) באופן אחר קצת.

²³ ועיין בקדושת לוי (דרושי אבות) על משנה זו שהאריך בזה וז"ל: הנה לכאורה המאמר הלז תמוה מאוד, מדוע תלו חכמינו ז"ל דברי תורה בדרך ארץ. ○ אך נראה לבאר, ונבאר תחילה לתוך קושיית התוספות על מאמר חכמינו ז"ל (שבת לא.) ששואלין אותו לעולם הבא שאלה ראשונה נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, ובמקום אחר (סנהדרין ז.) אמרו חכמינו ז"ל תחילת דינו של אדם על דברי תורה. ○ נראה לבאר, דשאלה אחת הוא דהא בהא תליא, כיון דְעַסֵּק במשא ומתן באמונה, שפיר עסיק בתורה. דהנה יש תקנה לאנשים אשר הם מפורזים ועוסקים במשא ומתן, כי צרכי ישראל מרובים האיך יכולים לעסוק בתורה בשעה שהם עוסקים במשא ומתן כמ"ש כָּל דְרָכֶיךָ דְעִיָּה (משלי ג, ו), כי הנה בשעה שאדם הולך בשוק בשעה שפגע בו אשה ואינו רוצה להסתכל בה ולא בבגדי צבעונים של אשה, הוא דווכר מאמר אסור להסתכל באשה, ואסור להסתכל בבגדי צבעונים של אשה, ונמצא לומד אָז הלכה הנ"ל. ובשוק ששם הוא הפקר ויכול הוא לומר שקר, ואינו אומר, דווכר בפסוק לא תִּתְקַשֵּׁוּ (קדושים יט, יא), ונמצא לומד אָז זה הפסוק נצריך אדם לזהר בזה מאוד, שלא להגיד

אָבער פֿאַרקערט קען נישט שטיין, [יפה] 'דָּרָךְ אַרץ עִם תּוֹרָה', (כי בזמן שעוסק בתורה, אין התורה העיקר לחוד, אלא כל כולו הוא רק תורה בלבד, ואין דָּרָךְ אַרץ אף טפילה לה)¹¹.

עד

אופן שני בישוב קושיא ב - במאמרי חז"ל

[לדרך מפרשי המשנה בלשון "דָּרָךְ אַרץ", דקאי על עסק הפרנסה]

סיום המשנה שיגיעת 'שניהם' משכחת עון, קאי על הזמן שהוא עוסק בדרך ארץ ומשא ומתן, שאז יש סכנה שלא יבוא לידי עון, ולזה אמר דבעת שמגיע עצמו בדרך ארץ יגיע עצמו שיהיה דעתו גם על התורה שלמה, ויתגיע בשניהם גם יחד, ועל ידי זה ישיב ממנו העון גם כשעה שהוא עוסק בצרכים הגשמיים

היצט פֿאַרשטייט מען [נאָך אַ תירוץ] פֿאַרוואָס יגיעת 'שניהם' מְשַׁכַּחַת עוֹן, [ולמה לא

סגי ביגיעת חד מינייהו].

וואָרן ווען מ'לערנט, די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה איז דאָךְ תְּבַלְיָן¹² [כנגד היצר הרע, ובאותה

שעה שפיר סגי ביגיעת התורה לחוד. אבל המשנה לא קאי בזה על שעת עסק התורה], נאָך ווען

מ'גייט אַרויס לְדָרָךְ אַרץ, [וואָס] דעמאָלטס קאָן מען זיך פֿאַרגעסן [ולא סגי ביגיעה זו

לחוד, ולזה אמר על שעת עסק המלאכה, (כי) אַז ס'איז אָבער יגיעת "שניהם" [ביחד, דהיינו דגם

ולהוציא שקר מפיו, כי חס ושלום אם אדם מגיד שקר אַז יש עליו למעלה מסטינים וכו'. וכן כשכא לחנותו ובא אדם ליקח אצלו, ונותן לו מדה טובה ואיפה צדק והין צדק וכו', אַז הוא זוכר בפסוק (שם, לו) אִיפֹת צֶדֶק וְהֵינן צֶדֶק יִהְיֶה לָךְ, ונמצא אם עוסק במשא ומתן באמונה אזי הוא לומד גם כן, כי חס ושלום שום רמאות ושום דבר רע אשר הוא מנגד התורה אינו עושה, כי זוכר בכל מעשיו ובכל עת ורגע בתורה הק' שלא יעשה מדה רעה ח"ו (וכו' עיי"ש עוד באורך). וזה כונת המשנה הנ"ל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, כלומר תלמוד תורה עם דרך ארץ יפה, דהיינו כשעה שעוסק בדרך ארץ, דהיינו במשא ומתן, ועוסק באמונה, ונמצא לומד אז כמו שכתבנו, זה יפה וישר. מפני שיגיעת שניהם משכחת עון וכו', שאינו עושה שום עון בדרך ארץ כנ"ל.

ובאור המאיר (פרשת בחקותי) ז"ל: ומצאתי כתוב בספר אור החיים בשם הרמב"ן, שֶׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשֶׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ (יתרו כ, ט), וביאר, ששת ימים ימי חול תעבוד עבודת בוראך, אפילו בעשות כל מלאכתך שאי אפשר וזולתם, עם כל זה תעבוד עמהם גם כן עבודת בוראך, עיין שם לשונו. ועתה בעוה"ר פרצו רוב עולם את מעשיהם, ועיינו רואות כל זמן שאין עוסקיהם עדיין במשא ומתן וכדומה מענייני העולם, עומד קצת בקיומו, ותיכף שיצא לפעלו ולעבודתו להבאת טרפו ומזונו, פורץ גדרו ואין משאו ומתנו יפה עם הבריות, הכל ברמאות ושקרים, ומתיצב על דרך לא טוב, ובוש לא יבושו והכלים לא ידעו, כי הסירו מסוה הבושה מנגד פניהם. ולא די שעיקר התורה נשכח ממנו, לעבוד עבודת הבורא עם מעשהו בחוץ, אלא שגם עוֹלָתָה נמצא בו, ואוי לאותה בושה וכלימה. ומי יתן והיה לבכם זה להם לירא את השם הנכבד והנורא, לקנות בעצמותם דרכי הישרה ונכונה לעסוק בתורה ומצות, וגם מזה אל יניחו ידם, לעבוד את הבורא ב"ה עם עבודתם ומעשיהם בחוץ כנזכר בשם הרמב"ן, וכאשר חכמים הגידו 'טוב תורה עם דרך ארץ', כלומר אפילו בדרכי ארציות המוכרת, טוב לאדם שידבק נפשו באותיות התורה המלוכש לָשֶׁם.

ובדברי יחזקאל (פרשת בהעלותך): והנה כתוב (יהושע א, ח) לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, והנה הרבה פעמים יש שההכרח מביא לבטל מלימוד התורה, ואמרו חז"ל גם כן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו' וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. וגם מי שתורתו אומנתו, יצטרך בהכרח לבטל קצת מלימודו כאשר הוא אדם, שצריך לאכילה ושתייה ושינה וכדומה, והיאך אפשר לקיים לא 'מוֹשׁ וגו'. אלא העיקר הוא בעת שילמוד התורה"ק ללמוד לשמה ויקשר את עצמו בהתורה הק'. והאור התורה יאיר לו הדרך אח"ז אפילו בעת שבטל מן התורה לבררים ההכרחיים כנ"ל, ויקיים לא ימוש וגו'.

¹¹ ועיין מה שהאריך רבינו עוד בדברי לשון המשנה טוב תורה "עם" דָּרָךְ אַרץ, בדברי יואל לפרקי אבות, ובמסיכה א' תבא תש"כ, א' ויחי תשכ"ז, ובסיום הש"ס כ"ט שבט תשכ"ו, ועוד.

¹² כמבואר בגמרא קידושין (ל): תנו רבנן וְשִׁמְתֶם [את דְּבָרֵי אֱלֹהִים] (עקב יא, יח) סם תם, נמשלה תורה כסם חיים. מְשַׁל לאדם שֶׁהָקָה את בנו מכה גדולה, והניח לו רטיה על מכתו, ואמר לו בְּנִי כל זמן שהרטיה זו על מכתך אכול מה שהנאתך ושתי מה שהנאתך, ורחוץ בין בחמין בין בצונן, ואין אתה מתיירא. ואם אתה מְעַבְרָה הרי היא מעלה גומי. כך הקב"ה אמר להם לישראל, בְּנֵי בְרָאִיתִי יֵצֵר הָרַע וּבְרָאִיתִי לוֹ תוֹרָה תְּבַלְיָן, ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר (בראשית ד, ז) הָלוֹא אִם תִּסְתִּיב שְׂאֵת. ואם אין אתם עוסקין בתורה אתם נמסרים בידו, שנאמר (שם) [נָאם לא חֲשִׁיב] לַפֶּתַח חֲסָאֵת רַבִּין. ולא עוד אלא שכל משאו ומתנו כן, שנאמר (שם) וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקוּ. ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנאמר (שם) וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל בו.

לשון פתיחה נח תשכ"ה (חלק ב) קדשו כא

בשעת המשא ומתן, אַז מ'איז זיך 'מִיגַע' ווען מ'איז עוסק אין 'זיינע' זאַכן, [על אותה שעה בא להזהיר] אַז מ'זאָל נישט פאַרגעסן פון די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה, [ונמצא שיהא עוסק אַז ביגיעת "שניהם" גם יחד], דעמאָלטס איז עס מְשַׁפְּחַת עוֹן (גם בשעת עסק ב'דרך ארץ').

עו

הקדמה לאופן שלישי בישוב קושיא ב - במאמרי חו"ל
[לדרך המדרש בלשון "דְּרָךְ אֶרֶץ", או לפי הפירוש דקאי על מדות טובות]
ס'קען זיין [שְׂגִיעַת שְׁנֵיהֶם] מְשַׁפְּחַת עוֹן, נאָךְ פֿשוט אויך, [לפי דרך המדרש בדרך ארץ פירושו 'מצות ומעשים טובים'].

עו

איתא בגמרא, אם רואה שיסורין באים עליו יפשפש במעשיו, ואם פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה. והקשו דאם יש בו עון ביטול תורה, האך היה שייך מתחילה כי פשפש ולא מצא [והוא על דרך וואָס] איך האָב געזאָגט [פֿשט, אין וואָס] ס'שטייט, די גמרא זאָגט¹², הרואה שיסורים באים עליו, יפשפש במעשיו. פֿשפש וְלֹא מָצָא, יִתְּלֶה בְּבִטּוֹל תּוֹרָה. פרעגן זיי די קשָׁא, ממה נפשך, אַז ס'איז דאָ בִּטּוֹל תּוֹרָה, האָט ער דאָךְ שוין גענוג [עוֹן במעשיו], וואָס דען איז פֿשפש וְלֹא מָצָא. פאַרוואָס דאַרף איך 'אַנהענגען' אַז ס'איז דאָ בִּטּוֹל תּוֹרָה.

עו

ופירשתי בזה, כי באמת הלא אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואם כן לא שייך שיהיה פשפש ולא מצא. ולזה אמרו דאם לא יתלה בביטול תורה, דבוראי לא למד תורה כראוי, ועל כן הוא אינו מבין במעשיו, ולסיבה זה הוא שלא מצא
נאָר וואָס דען, מ'מיינט אַזוי.

לעולם דאַרף מען מְפַשֵּׁשׁ בְּמַעֲשָׁיו זיין, [און] אַז איינער זוכט און טרעפט נישט, ער האָט נישט קיין עוֹן, נו פאַרוואָס טרעפטסטו נישט קיין עוֹן, [והלא] אֵין אָדָם צָדִיק בָּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחַטָּא (קהלת ז, כ), עפעס מוז דאָךְ זיין אַן עוֹן.
אלא מאי פאַרוואָס טרעפטסטו נישט, [ווייל] בְּבִטּוֹל תּוֹרָה, ווייל דו האָסט נישט געלערנט, [איבערדעם] פאַרשטייטסטו נישט [גם הנהגת מעשיך].
דו האָסט נישט פאַרשטאַנען [כראוי, וואָס דו לערנסט], דו האָסט נישט געלערנט ווי ס'ברויך צו זיין, [וממילא] ביסטו נישט קיין מְבִין 'אויף דיר'¹³, איבערדעם ביסטו געווען א פֿשפש וְלֹא מָצָא.
אלמלי ווען ס'העט נישט געווען קיין בִּטּוֹל תּוֹרָה, העסטו נישט געווען קיין פֿשפש וְלֹא מָצָא.

עו

אופן שלישי בישוב קושיא ב - במאמרי חו"ל
ובזה יבואר המשנה [לדרך המדרש כי דרך ארץ קאי על 'מצות ומעשים טובים', או להפירוש דקאי על 'הכנעה ומדות טובות'], דא לומר שאם מייגע על תורה לחור, ואינו מתייגע גם על דרך ארץ שהוא מצות ומעשים טובים, או מדות טובות, אם כן לא יבין מה שלומד, וגם לא יבין במעשיו כראוי, ולא 'מצא' עונותיו. ולזה אמר שְׂגִיעַת

¹² בגמרא ברכות (ה): אמר רבא ואיתימא רב חסדא, אם רואה אדם שיסורין באין עליו, יפשפש במעשיו, שנאמר (איכה ג, מ) נִחַפְּשָׁה דְרִכֵּינוּ וְנִחְקְרָה וְנִשְׁכַּח עַד ה' פֶּשֶׁשׁ וְלֹא מָצָא, יִתְּלֶה בְּבִטּוֹל תּוֹרָה, שנאמר (תהלים צד, יב) אֲשֶׁרִי הִגְבֵּר אֲשֶׁר תִּסְרְנוּ קָה וּמִתּוֹרַתְךָ תִּלְמָדְנוּ. ואם תלה ולא מצא, בידוע שיסורין של אהבה הם, שנאמר (משלי ג, יב) כִּי אֶת אֲשֶׁר יֵאָהֵב ה' יוֹכִיחַ.

¹³ עיין לעיל באות מז-מח.

'שְׁנִיָּהם', דרך אם יתייגע הן על התורה והן על נקיות המעשים טובים והמדות, או 'מְשַׁכַּחַת' עון, 'שימצא' את העון שבידו במה לתלות היסורין

איבערדעם זאָגט ער שְׁיִגְיַעַת 'שְׁנִיָּהם', אַז די תּוֹרָה הִקְדוּשָׁה איז געמישט מיט דֶּרֶךְ אֶרֶץ (דהיינו מעשים טובים כדרך המדרש, או מדות טובות), מ'איז זיך מְיִיגֵעַ (על שניהם גם יחד), דעמאלטס איז 'מְשַׁכַּחַת' [טרעפט מען דעם עון]ט.

[ולשון 'מְשַׁכַּחַת' יתפרש] ווי די גמרא זאָגט (בכמה מקומות) [הלשון] מְשַׁכַּחַת לָהּ, [דפירושו] ס'געפינט זיך.

דעמאלטס קאָן ער אויף זיך געפונען אַן עוֹן^פ.

[אָבער] אַז נישט [אם אינו מתייגע על "שניהם" גם יחד, רק הוא עוסק בתורה לחדר ולא במעשים טובים], געפינט מען גאַרנישט קיין עוֹן, [ואדרבה] מיינט מען גאַר אַז מ'איז גוט, מ'מיינט גאַר אַז מ'איז גוט אריבעט, אַז ס'איז נישט גִּיגַעַת שְׁנִיָּהם.

עט

קישור הדברים עם פרשת נח

היִצָּא לָנוּ מִזֶּה, אין דעם טוב תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, איז דאָ אַסאַך פֿשְׁטִים אין [לשון] דֶּרֶךְ אֶרֶץ. [ואחד מהם הוא התנהגות בדרך הישר ובמדות טובות, וואָס] ס'איז געווען [אויך אין די] כ"ו דורות פאַר מתן תּוֹרָה (כדלעיל באות נו).

פ

איתא במדרש כי דור המבול נענשו על שלא היה בהם תורה, ולא רצו לקבלה

[והנה בענין] דער חֲטָא פון דור הַמַּבּוּל, [שטייט אז] זיי האָבן נאָכנישט געהאַט קיין תּוֹרָה, [והם נענשו כל כך, ווייל] זיי האָבן נישט מְקַבֵּל געווען די תּוֹרָה. אַזוי ווי ס'שטייט^ט אַז ס'איז געווען אַ חֲטָא [מה שלא רצו לקבל התורה, ווי] דער פסוק [איוב ד, כ] זאָגט [אויף דעם] מִבְּלִי מְשִׁים^ט (וכדלהלן באות פו בשם המדרש).

פא

ואף שעדיין לא הגיע אָז זמן נתינתה של תורה, אבל הכוונה על ענין "דרך ארץ" שקדמה כ"ו דורות לתורה, והם המדות טובות ועבודת ה', שזה שפיר היה שייך גם קודם מתן תורה, וכענין עבודה שע"י הערת השכל המוכר בחובת הלבבות

[ולדרכינו יובן היטב, כי אף שעדיין לא ניתנה 'התורה' בימי נח] אָבער די גאַנצע הִנְהָגָה

^ט ועיין בזהר הק' (ח"ג כג): ומאן דקאים בליקיא למלעי באורייתא, אורייתא קא מודעא ליה חוביה. ולא באורח דינא, אלא כאימא דאודיעא לברה במלה רפיה, והוא לא אנשי ליה, ותב בתיובתא קמי מאריה.

^פ ועיין בדברי יואל אמור (עמוד רסה) מכת"ק (משנת תרצ"א), שהביא רבינו פירוש זה בשם החוזה מלובלין. וז"ל שם: וכמו שפירש החוזה הק' מלובלין זי"ע מאמר התנא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, פירוש משכחת הוא מלשון מציאה, כמו שמצינו פעמים רבות בדברי חז"ל. והכי פירושו, שיגיעת שניהם, שעל ידי שהוא עוסק בדרך ארץ וגם לומד תורה, משכחת עון, נמצא ומתגלה העון, כי עתה נודע לו למפרע כי גם דברים שהיו בהעלם ממנו והוא לא ידע כי עבירה בידו, עתה בלמדו תורה נתגלה כי חטא ואָשם, והתורה תאלפיהו בינה ותדריכהו בדרך טובים לכל יכשל בהם עוד.

ופירוש זה בשם החוזה הובא בספר נוצר חסד על אבות (להרה"ק מקאמארא) במשנה זו, וז"ל: יפה תלמוד תורה. רבינו הנ"ל מוהר"ר יעקב יצחק פירש משכחת עון, שמוצא בעצמו תמיד עון וחטא ופגם. מה שאין כן העוסק בדרך ארץ, נתגשם, וסובר שהוא צדיק. מכל שכן העוסק בתורה בלבד, שסובר שהוא צדיק. אבל יגיעת שניהם, נכנע הרבה, ומוצא בעצמו תמיד עון וחטא.

וכן הובא זה בשם החוזה בספר משמרת איתמר (לתלמידו של הרה"ק מלובלין) פרשת בא (ד"א א"י ואנחנו) וז"ל: על דרך מה שאמר אדמו"ר נ"ע על המאמר טוב תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, דהיינו שעל ידי יגיעת שניהם מוצא עון בעצמו, ולא כן העוסק בתורה בלבד, נדמה לו שכבר יצא ידי שמים, ודפח"ח. וכן הביא זה שם בפרשת חקת (ד"ה על כן).

[שיהיה בהכנעה ובמדות טובות, והוא העבודה] וואָס מ'פאַרשטייט [מיטן שְׁכָל, זה היה נוהג אף קודם קבלת התורה], די הָעֶרֶת הַשְּׁכָל ווי דער חובת הלבבות זאָגט^א. [כל זה שפיר היה שיין אף קודם מתן תורה].

[וזהו שאמרו דחטאם היה על שלא רצו לקבל התורה, דהכוונה] ס'איז נישט געווען קיין מִדַּת דֶּרֶךְ אֶרֶץ [בדור המבול, וואָס] אין דעם ליגט אַלעס [כל עיקרי עבודת ה']. דאָס איז געווען [דער דֶּרֶךְ אֶרֶץ וואָס איז] קדמה לתורה, כ"ו דורות.

פב

היוצא מזה לענינינו:

חלילה אַז מ'לערנט [תורה, בלי מדות טובות ודרך ארץ, זה גורם חילול כבוד שמים]. ווי איך זאָג דאָס אייביג^ב, ס'ליגט דער גאַנצער פֿבוּד שְׁמַיִם ליגט אין דעם. אַז מ'איז עוֹסֵק בְּתוֹרָה, [צריך להיות התורה מקושר בדרך ארץ] בְּפִשְׁטוּת טאַקע, [מיט] מַצּוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, און מ'זאל זיך אָפהיטן דעם דיבור.

פג

אַזוי ווי נַח הָאָט געלעבט אין אַ דור וואָס ער הָאָט גערעדט דְּבָרִים קְשִׁים פֿלִפְיָדִים ווי די גמרא זאָגט^ג, ער הָאָט זיי געזאָגט דְּבָרֵי תוֹכָחָה. פונדעסטוועגן שטייט^ד [שהיה] שְׁפָל וְסָבֵל, ער איז גאָר געווען אַ סָבֵל אַיִכעט, און אַן עָנִי, ווען מ'הָאָט געברויכט^ה.

פד

ווער שמועסט [שלא יעשה ח"ו ההיפך מזה], ווי די גמרא זאָגט^ב שלא יהא בועט באביו וברכו ובמי שגדול הימנו בחכמה ובמנין, מ'דאַרף צו 'פּאָלגן', איך דאַרף דאָס נישט צו זאָגן.

איבערהויפט ביי אַזאַ קיבוץ [של מספר גדול מבחורים] וואָס מ'לערנט [און] מ'קומט

^א בחובת הלבבות שער עבודת האלקים, שכל דבריו בנויים על יסוד זה. ועיין שם בפרק ג (במעלות הערת השכל על הערת התורה) וז"ל: והחמישי, כי מצוות התורה יש תכלית למספור, והן מגיעות עד סך ידוע, והוא תרי"ג מצוות. אך מצוות השכל כמעט שאין להן תכלית, כי בכל יום יוסיף האדם דעת בהן, וכל אשר תוסיף הכרתו ויבין טובות האלקים ועוצם יכלתו ומלכותו, יוסיף להיכנע לו ולהישפּל לפניו. ועל כן אתה רואה דוד ע"ה מתחנן אל האלקים להעיר אותו עליהן ולהסיר מִסָּד הַסְּכָלוֹת מעל עיניו, כמו שאמר (תהלים קיט, יח) גַּל עֵינַי וְאֶבְיטָה נִפְלְאוֹת מִתּוֹרָתְךָ וכו', ואומר (שם, צו) לְכָל תְּכַלָּה רֵאִיתִי קֶץ רַחֲבָה מִצּוֹתְךָ מֵאֵד, רצה לומר כל מה שאנו חייבים מעבודתך על התמדת טובותיך, אין קץ לו, מפני שאין קץ לאופני טובותיך עלינו. ובריש פרק ו' כתב וז"ל: כי תוספת העבודה על אנשיה, מתחלקת וכו'. הראשון, טובת הבורא הכוללת כל האדם, והוא המציאם, אחר שלא היו דבר נמצא, והחיותם, והטובה להם בכל אשר הקדמנו וזכרו בשער השני מן הספר הזה. ועל כן הם חייבים לבורא יתברך, עבודה כוללת, והיא כל התורות השכליות, אשר נהג בהן אדם, וחנוך, ונח ובניו, ואיוב וחבריו, עד ימות משה רבינו ע"ה. ומי שדבק בהן כולן לעבודת האלקים, ייטיב לו האלקים בטובה מיוחדת משאר בני אדם, ויתן לו מעלה יתירה בעולם הזה והגמול הגדול בעולם הבא וכו'. ומי שימרה האלקים בטובותיו, יפול ממדרגת המדברים ומעלותם, אל שפל מדרגת החי שאינו מדבר, ויהיה דינו כדין הבהמות בעולם וכו', ודינו בעולם הבא, הרע שאין למעלה ממנה וכו'.

^ב בדרשות פתיחת הזמן לתלמידי הישיבה.

^ג בגמרא סנהדרין (קח,): דרש רבא, מאי דכתיב (איוב יב, ה) לִפִּיד בּוֹז לְעֶשְׂתוֹת שְׂאֵנָן נִכּוֹן לְמוֹעֲדֵי רָגֶל, מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח אותם, ואמר להם דברים שהם קשים כלפידים, והיו מבזין אותו וכו'.

^ד דבגמרא עבודה זרה (ו,): דרשו הפסוק נַח אִישׁ צִדִּיק תָּמִים, תָּמִים בִּדְרָכֵי, צִדִּיק בַּמַּעֲשִׂי. ופירש"י: תָּמִים בִּדְרָכָיו, עָנִי וּשְׁפָל רוּחַ. [ולשון רבינו שְׁפָל וְסָבֵל], הוא מלשון רש"י בהעלותך (יב, כ) על הפסוק וְהָאִשׁ מִשָּׁה עָנָּו מֵאֵד, דפירש"י: עָנִי. שפל וסבלן].

^ה עיין בזה באורך בייטב לב (ריש פרשתן), ובדברי רבינו בס"ג ואתחנן תשכ"ו, תשכ"ז.

זיך צוזאם, דאָרף מען וויסן [לציית להנהלה ולגדולים ממנו]. יעדער אַליין, נישט אַלדינגס פאַרשטייט מען [אַליין]. און אפילו עקסטערדעם, איז מען מְשׁוֹחֵד, אין לֶךְ מְשׁוֹחֵד יוֹתֵר מִמִּי שֶׁמְשׁוֹחֵד מִתְּאוּתוֹ וְהִנְאוּתוֹ.

דאָרף מען צו וויסן, ס'איז דאָ אַ הִנְהָלָה וואָס מ'זאָגט [מה לעשות, וצריך לציית להם]. 'בִּפְשָׁטוֹת' איז דאָךְ דאָס [אין קלל] פון מִדַּת דִּרְךְ אֶרֶץ.

פה

און בכלל דאָרף מען זיך נוהג זיין בְּדִרְךְ אֶרֶץ, קעגן דער גאַנצער וועלט. אויסער ווען די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה הייסט [אנדערש], ווען מ'איז מְחוּבֵּל [למחות בעוברי עבירה], אַזוי ווי ס'שטייט – ווי כ'האָב גערעדט דאָ פריער (באות פג) – ביי נח'ן. מ'דאָרף זיך נישט צו פאַפֿן, מ'ברויך צו פאַרשטיין [במעשיו והנהגתו]. אויף די הִנְהָגָה^{טו}, ברויך מען 'אויפצופאַסן'. מ'ברויך זיך אָפּהיטן – [סיי] ביים לערנען און [סיי] ווען מ'גייט אַרויס^{טו} – פון מַחֲשָׁבוֹת רָעוֹת.

מ'דאָרף נישט אויסרעכענען, בעונינו הרבים, די אַלע חטאים פון דור הַמְּבּוּל, דאָס אַלעס האָט זיך אָנגעהויבן פון דעם [ממחשבות והנהגות לא טובות].

פו

קושיא ח – בפרשת נח

במדרש רש"י הא דנענשו דור המבול על שלא קיבלו התורה, מהפסוק מְבַלִּי מִשִּׁים, ואין מִשִּׁים אלא משפטי התורה, כדכתיב וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר יִחְשִׁים'

איך האָב געזאָגט, דער מדרש זאָגט^{טו} [על דור המבול, לדרוש הפסוק] [איוב ד, כ-כא] יָמוּתוּ וְלֹא בַחֲכָמָה [בלא חכמת התורה], מְבַלִּי מִשִּׁים, ס'איז נישטאָ קיין שִׁמָּה, זיי האָבן נישט געוואָלט מְקַבֵּל זיין די תּוֹרָה, איז יָמוּתוֹ וְלֹא בַחֲכָמָה, [מְבַלִּי מִשִּׁים] אָן די תּוֹרָה

^{טו} פירוש: התנהגות.

^{טו} כדלעיל באות עב.

^{טו} בבראשית רבה (כו, ו): וַיֹּאמֶר ה' לֹא יִדְּוּ רוּחִי בָאָדָם (בראשית ו, ג) וכו'. אמר רבי מאיר, הן לא עָשׂוּ מִדַּת הַדִּין לַמַּטָּה, אף אני איני עושה מִדַּת הַדִּין לַמַּעְלָה. הָדָא הוּא דְכַתִּיב (איוב ה, כא) הֲלֹא נָסַע יִתְרָם בָּם, יָמוּתוּ וְלֹא בַחֲכָמָה, בלא חכמת התורה. מְבַקֵּר לְעֶרֶב יִפְתּוֹ, מְבַלִּי מִשִּׁים לִנְצַח יֵאבְדוּ (שם, כ), ואין מִשִּׁים אלא דין, היך מה דאָת אָמַר (משפטים כא, א) וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר יִחְשִׁים לִפְנֵיהֶם.

וכתב בנזר הקודש שם וז"ל: ומפרש הא דכתיב יָמוּתוּ וְלֹא בַחֲכָמָה על חכמת התורה. ומה שאמר שְׁמַבְלִי מִשִּׁים לִנְצַח יֵאבְדוּ, על מניעתם משימת הדין, כמה דאָת אָמַר וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר יִחְשִׁים לִפְנֵיהֶם, והיינו לפי שהקב"ה רצה ליתן להם תורה ודינין, והם מאסו בשניהם, ועל זה אמר מְבַקֵּר לְעֶרֶב יִפְתּוֹ, וכדמפרש לקמן ספר ב' [בשמות רבה] פרשה ל' (סימן יג, והובא להלן) אמר להם הקב"ה מי גרם לכם שתאבדו מן הערב של עולם הזה, ומן הבוקר של עולם הבא, מפני שלא קבלתם את התורה שיש בה דין, שנאמר מְבַקֵּר לְעֶרֶב יִפְתּוֹ וכו'. ומה שרצה ליתן התורה דוקא לדור המבול, יתבאר הטעם בסימן הסמוך [עיי"ש בנז"ק].

וכן הוא עוד בבראשית רבה (לא, ה): כִּי מְלָאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וכו', אמר להם הקב"ה, אתם עשיתם שלא כשורה, אף אני אעשה עמכם שלא כשורה, הָדָא הוּא דְכַתִּיב הֲלֹא נָסַע יִתְרָם בָּם וכו' [וכן כל המשך לשון המדרש לדליל].

וכתב בנזר הקודש שם וז"ל: הָה"ד הֲלֹא נָסַע יִתְרָם בָּם, יָמוּתוּ וְלֹא בַחֲכָמָה, חכמת התורה וכו'. והענין על פי מה שאמרו לקמן ספר ב' [בשמות רבה פרשה ל' (סימן יג) שביקש הקב"ה ליתן התורה לדור המבול, ולא רצו. וכבר נתבאר הענין לעיל פרשה כ"ז, על פי מה שכתבו חכמי האמת (שער הכוונות ריש דרושי פסח) כי הם היו ממקור גבוה, אלא שנטבעו בזוהמת הקליפה, ושוב נצרפו ונתגלגלו בדור המדבר שקבלו התורה, וה' רצה למהר תיקונם בתורה, והם פנו עורף וכו'].

ועיין בדברי יואל בפרשתן (עמוד קנב-קנח) מה שהאריך רבינו בבאור דברי המדרש אלו.

לשון פתיחה נח תשכ"ה (חלק ב) קדשו כה

[ומשפטים] וואָס ס'שטייט שײַמָּה, [וכדכתיב] וְאַלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּתֵּן לְפָנֶיהֶם (משפטים כא, א).

פז
צריך ביאור למה מכנה את התורה בלשון 'משים' דייקא. וכמו שבאמת דייקו בגמרא גם בפסוק אֲשֶׁר תִּתֵּן שׁוֹמֵר וּלְכַאוּרָה צִדִּיק בִּיאור הַלְשׁוֹן מִבְּלִי 'משים', וואָס אויף די תורה הקדושה רופט ער עפעס אָן בלויז שײַמָּה?
[וכמו שבאמת] דאָרט אַליין [בפסוק וְאַלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּתֵּן] פרעגט מען אויך^ט, פאַרוואָס שטייט נישט [אָשֶׁר] 'תִּלְמִד'.

פח
ישוב קושיא ח – בפרשת נח
אמנם מצינו שדייקו ודרשו חכמינו בכל מקום שנאמר לשון שׁוֹמֵר, וכגון בפסוק אֲשֶׁר תִּתֵּן שׁוֹמֵר וּלְכַאוּרָה צִדִּיק בִּיאור הַלְשׁוֹן מִבְּלִי 'משים', דגם הערב והעדים והסופר הם עוברין בלאו
נאָר [לשון] שׁוֹמֵר דְּרִשְׁנָה מִזֶּן דָּאךְ^ט אויך, [וְאַלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר] "תִּתֵּן", מיינט מִזֶּן כִּלִּי הַדִּינִין.
[וכן מצינו] ס'שטייט די גמרא זאָגט^ט [בפסוק] לֹא תִשְׁמֹנוּ עָלֶיךָ נֶשֶׁךְ (משפטים כב, כד), פאַרוואָס שטייט לֹא תִשְׁמֹנוּ, [הול"ל] זאָלסט נישט נעמען. ווייל מ'איז חייב מִשְׁעָה שׁוֹמֵר^ט, ווען מ'שמועסט דערפון, און מ'מאכט אַ שְׂטֵר, איידער מ'נעמט [די הלואה] איז מִזֶּן שׁוֹמֵר עובר דעם לֹא [פון רבית, ולכן] דער סְסוּרָה^ט און די אַלֶּה וואָס זיי טוען [דערין, הם עוברים על הלאו, וויבאלד] אַז ס'שטייט לֹא "תִּשְׁמֹנוּ".

פט
וכמו כן בענין לימוד ועסק התורה, חוב לימוד מתחיל משעת שׁוֹמֵר, שהוא לשון מעשה, דצריך להקדים לזה הכנה הראויה במעשים טובים שמים ומדות טובות, באופן שיהיה יראתו קודמת לחכמתו
[וכמו כן יבואר לענינינו, דלזה מכנה ענין קבלת ועסק התורה בלשון 'משים', ווייל] די תורה

טט
בגמרא סנהדרין (ז:): וְאַלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּתֵּן שׁוֹמֵר, אֲשֶׁר תִּלְמִד^ט מִיבֵעֵי לִיָּהּ, אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא אלו כלי הדיינים [פירש"י: דשייכא בהו 'שׁוֹמֵר', דבר המטלטל]. רב הונא כי הוה נפק לדינא אמר הכי, אפיקו לי מאני חנותאי, מקל ורצועה ושופרא וסנדלא [מקל, למכת מרדות עד שיחזור בו. רצועה, למלקות. שופר, לשמטא ונידור. סנדל, לחליצה].

צ
דאיתא במשנה בבא מציעא (עא:): ואלו עוברין בלא תעשה, המלנה, והלנה, והעבר, והעדים. וחכמים ואמרים אף הסופר. עוברים משום לא תתן (בהר כה, לו), ומשום אל תקח מאתו (שם, לו), ומשום לא תהיה לו כנשה (משפטים כב, כד), ומשום ולא תשימונו עליו נשך (שם), ומשום ולפני עור לא תתן מכשל ויראת מאלקיך אני ה' (קדושים יט, יד).

ובגמרא שם: אמר אביי, מלנה עובר בכולן [בכל הני דחשיב במתניתין, דהוא נותן בנשך בשעת הלואה, והוא לוקח בשעת פירעון, והוא לו כנושה, כשחובעו ודחקו, והוא שם עליו נשך בשעת פיסוק התנאי, ונותן מכשול לפני הלואה להעבירו על לא תשיך לאחיק, שהיא אזהרה ללוה]. לנה עובר משום לא תשיך לאחיק, ולאחיק לא תשיך, ולפני עור לא תתן מכשל. ערב והעדים, אין עוברין אלא משום לא תשימונו עליו נשך.

טא
כן הוא לשון הראשונים והפוסקים בענין זה, ועיין בחידושי הרשב"א ובשיטה מקובצת (בבא מציעא סב:), ובלחם משנה (מלוה ולוה ד, א), ועוד. והוא על פי לשון הגמרא בבא בתרא (צד:): משעת כתיבה הוא דעבד ליה 'שומא'. וע"ז בגמרא בבא מציעא (סב:): והא קא משמע לן דשומא מילתא היא, עיי"ש וברש"י.

טב
והיינו הערב והעדים, והסופר שכותב השטר, שהם עוברין על לא תשימונו. – וכן באמת גם הסרסור ממש הוא עובר עכ"פ בלא תעשה דלפני עור, וכמבואר ברמב"ם (מלוה ולוה ד, ב) וז"ל: וכן אסור להתעסק בין לזה ומלוה ברבית, וכל מי שהיה ערב או סופר או עד ביניהן הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר לא תשימונו עליו נשך וכו'. וכל מי שהיה סרסור בין שניהם, או ששייע אחד מהן, או הורוה, עובר משום לפני עור לא תתן מכשל. ויעיין בכנסת הגדולה (יז"ק קס, הגהת הטור אות יא) ובר שכתב בהז.

הַקְדוּשָׁה אִיזוּ [חַיִּיב לִימוּדָה] מְשַׁעַת שְׁמִימָה, בְּרוּיךְ מֵעַן טוֹן צוּ דַעַם, מִזְאֵל הָאָבֶן הַכֶּנֶה דַּעַרְצוּ [פּוֹן פֶּרִיעַר].

אָזוּי ווי אִיךְ הָאָב גַּעזאָגט [לַעֲלִיל בְּבִיאור הַמַּשְׁנָה דַּאֲבוּת, דַּצְרִיךְ לְהִיטֵי] יִרְאָתוֹ קוֹדֶמֶת לְחֻכְמָתוֹ, דָּאָס דְּרָךְ אָרִיז אִיז קֶדְמָה לְתוֹרָה, לְוִיט אַלֶּע פִּשְׁטִים וּוְאָס כִּהָאָב גַּעַרְעַכְנִט [לַעֲלִיל בְּאוֹת נִד-סֵא], מַעֲשִׂים טוֹבִים וְכַדוּמָה, דָּאָרְטן בְּרוּיךְ מֵעַן אויך גִּיין מִיט תוֹרָה.

וְלוֹזָה נֶאֱמַר עַל דוֹר הַמַּבּוּל מִבְּלִי 'מִשִּׁים', שְׁהֵם לֹא רָצוּ לַעֲשׂוֹת הַחֲכֵנָה הָרְאוּיָה לְתוֹרָה, וְלוֹזָה לֹא זָכוּ לְתוֹרָה אִיבַעֲרֵדַעַם זָאָגט עַר מִבְּלִי 'מִשִּׁים', דַּעַם דוֹר הַמַּבּוּל, מִ'הָאָט זִי אָנְגַּעֲטֶרְאָגֶן דִּי תוֹרָה הַקְדוּשָׁה ווי דַּעַר מַדְרֵשׁ זָאָגט, קַעַן זִיין זִי הָעֵטֶן גִּיווּעַן [גַּעַקְעַנֵט הָאָבֶן] מִקְבֵּל גַּעוּוּעַן [דִּי תוֹרָה בִּימִיָּהס], נָאָר ס'אִיז דָּאָךְ גַּעוּוּעַן אַ 'דוֹר הַמַּבּוּל' [שְׁהִי רַשְׁעִים, אוֹן] מִ'הָאָט זִיךְ גַּעַדְאָרְפֶט עַפֶּסַס 'צוֹרִישֵׁן' דַּעַרְצוּ [בַּחֲכֵנָת תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים], אוֹן דַּעַם הָאָבֶן זִי שוֹיֵן נִישֵׁט גַּעוּוּאָלֶט, זִיךְ 'צוֹרִישֵׁן' צוּ דִּי תוֹרָה הַקְדוּשָׁה.

מִילָא בִּי עֲשׂוּ אוֹן יִשְׁמַעְאֵל שְׁטִיט^צ [בְּטַעַם שְׁמִיאָנוּ לִקְבֵּל הַתּוֹרָה], 'דַּעַר' פֶּאָר לֹא תִנָּאָף, אוֹן 'דַּעַר' פֶּאָר לֹא תִרְצָח. [אֲבָל בְּדוֹר הַמַּבּוּל] דָּאָ שְׁטִיט נִישֵׁט פֶּאָרוּוָאָס [לֹא רָצוּ לִקְבֵּל הַתּוֹרָה], נָאָר מִבְּלִי 'מִשִּׁים'. [וְלִדְרַכְנֵינוּ נִיחָא, דְּבַלְשׁוֹן זֶה מוֹנֵחַ הַטַּעַם שְׁמִיאָנוּ דוֹר הַמַּבּוּל לִקְבֵּל הַתּוֹרָה, יַעַן שְׁלֹא רָצוּ לַעֲשׂוֹת 'הַחֲכֵנָה' הַנִּדְרֶשֶׁת לִקְבֵּלֶת וְעַסְק הַתּוֹרָה].

אוֹן בְּכָלֶל, מִ'דָּאָרְף הָאָבֶן פֶּרִיעַר יִרְאָה, [וְלִכְלֵל הַפְּחוּת] יִרְאָת חֲטָא^צ, אַז מִזְאֵל זִיךְ [קַעַנְעַן] מִשְׁלִים זִיין אִין דִּי תוֹרָה הַקְדוּשָׁה [כַּדְלַעִיל בְּאוֹת מַג]. ווי דַּעַר מַדְרֵשׁ זָאָגט^צ [בַּפֶּסּוּק] 'בְּלוֹלָה' בְּשִׁמּוֹן, ס'מוֹז זִיין אוֹיסְגַעַמִישֵׁט [מִיט מַעֲשִׂים טוֹבִים], דִּי תוֹרָה הַקְדוּשָׁה [כַּדְלַעִיל בְּאוֹת סב].

מִ'בְּרוּיךְ צוּ לַעֲרַנְעַן, אוֹן מִ'בְּרוּיךְ פֶּאָרְשִׁיטִין וּוְאָס מִ'לַּעֲרַנֵט. אוֹן מִ'בְּרוּיךְ 'מִשִּׁים' אַל הֵילֵב זִיין מִזְאֵל זִיךְ אָפְהִיטֵן, [מִזְאֵל הָאָבֶן] אָפְגַעִהִיטֵעַנַע מַחְשְׁבוֹת מִיט אָפְגַעִהִיטֵעַנַע אוֹיגֶן, אוֹן אַן אָפְגַעִהִיטֵן מוֹיל. דַּעַם אִיז לִשְׁם וְלִתְפֶּאֶרֶת, 'דָּאָס' אִיז אַ כְּבוֹד שְׁמִים [כַּדְלַעִיל בְּאוֹת פב]. דַּעַם אִיז מִמְשִׁיף דִּי וועלֶט צוּ תוֹרָה אוֹן צוּ אִירִישִׁקִיט, אַז מִ'זַּעַט אַז 'דָּאָס' אִיז דִּי הַנְּהָגָה.

^צ בְּמִכְלִיתָ יִתְרוּ [בְּחֻדֶשׁ, פֶּרֶשָׁה ה]: וְלִפְיֶיךָ נִתְבַּעַר אוֹמוֹת הָעוֹלָם [לִקְבֵּל הַתּוֹרָה], כִּדִּי שְׁלֹא לִיתֵן פִּתְחוֹן פֶּה לְהֵם כִּלְפֵי שְׂכִינָה לִמּוֹר אֵלּוּ נִתְבַּעַנו כְּבֵר קִיבְּלָנוּ עֵלֵינוּ, הִרִי שֶׁנִּתְבַּעַר וְלֹא קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם, שְׁנֵאמַר [בִּרְכָּה לג, ב] 'וַיֹּאמֶר ה' מִסִּינִי בָּא, וְנִגְלָה עַל בְּנֵי עֲשׂוֹ הָרִשָּׁע וְאוֹמַר לָהֶם מִקְבִּלִים אַתֶּם אֶת הַתּוֹרָה, אִמְרוּ לוֹ מִה כְּתִיב בָּהּ, אִמְרוּ לָהֶם לֹא תִרְצָח. אִמְרוּ זֶה הִיא יִירוּשָׁה שֶׁהוֹרִישֵׁנוּ אֲבִינוּ, שְׁנֵאמַר [תּוֹלָדוֹת כז, ז] עַל חֶרֶךְךָ תִּתְּנָהּ. נִגְלָה עַל בְּנֵי עֲמּוֹן וּמוֹאָב, אִמְרוּ לָהֶם מִקְבִּלִים אַתֶּם אֶת הַתּוֹרָה, אִמְרוּ לוֹ מִה כְּתוּב בָּהּ, אִמְרוּ לָהֶם לֹא תִנָּאָף, אִמְרוּ לוֹ כִּלְנֵו מְנִיאוֹף, דְּכְתִיב [וירא יט, לו] וְתִתְּרִיךְ שְׁתֵּי בָנוֹת לוֹט מִאֲבִיָּהֶן, וְהִיאךְ נִקְבְּלָהּ. נִגְלָה עַל בְּנֵי יִשְׁמַעֲאֵל, אִמְרוּ לָהֶם מִקְבִּלִין אַתֶּם אֶת הַתּוֹרָה, אִמְרוּ לוֹ מִה כְּתוּב בָּהּ, אִמְרוּ לָהֶם לֹא תִנָּגֵב, אִמְרוּ לוֹ כִּזּוּ הַבִּרְכָּה נִתְבַּחֵךְ אֲבִינוּ, דְּכְתִיב [חיי טז, יב] וְהוּא יִתְּנָהּ פֶּאָר אֲדָם, וְכְתִיב [וישב מ, טו] כִּי גִנֵּב גִּנְבָתִי. וְכִשְׁבָּא אֲצִל יִשְׂרָאֵל, מִיָּמֵינוּ אֵשׁ דָּת לָמוֹ [בִּרְכָּה שס], פִּתְחוּ כּוֹלֶם פִּיהֶם וְאִמְרוּ [מִשְׁפָּטִים כד, ז] כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע. [וְכֵן הוּא בְּפִסְיָקָא (פ' כא) וּבְפִרְקֵי דְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר (פֶּרֶק מא)].

^ט שְׁהוּא מַדְרִיגָה הַקְּטַנָּה שֶׁל יִרְאָה, צְרִיךְ לְהִיטֵי קוֹדֶמֶת לְחֻכְמָתוֹ. וְאַחֵר לִימוּד הַחֲכֵמָה יוֹכֵל לַעֲלוֹת לְמַדְרִיגַת יִרְאָת הָרֹמֵמוֹת, וְכַדְלַעִיל בְּאוֹת לָהּ [וּבִסְעוּדַת לֵיל ש"ק].

קלו

סיום הדרוש – וברכת הקודש

דער בורא פל עולם'ים זאל העלפן טאקע, מ'זאל זיין בחינת בית צדיקים יעמוד, מ'זאל נתהפך ווערן לטובה^ע.

וואס-אמאל [אלץ מער], מ'זאל 'וואקסן' אין תורה, און אידישקייט.

קלו

מ'קען נישט אזויפיל אויסרעכענען בפּרטיטיות.

[נאָר] ס'זאל זיין [בבחינת] 'ויבן' נח, ער האָט מבין געווען דבר מתוך דבר, ער האָט פאַרשטאַנען וואָס מ'ברויך זיך איילן, און מ'ברויך טון "מיד"י.

[וואס כן אצלינו] מ'זאל זיין א מבין דבר מתוך דבר, וואָס מ'ברויך פּרזיות אויף זיך אַכטונג צו געבן.

[ולא יהיו בבחינת] מבלי משים, [וואָס] די תורה הקדושה איז אַשר תשים (וכדלעיל באות

פט).

מ'זאל אזוי אהערשטעלן במעשה [ולא רק ברצון ובמחשבה בלבד (עיינ לעיל באות כט-ל),

אז] ס'זאל זיין [וְרָאָתוּ] קודמת לחכמתו, [באופן] ס'זאל 'אויסהאַלטן' [שיהיה חכמתו 'מתקיימת'], ס'זאל האָבן א קיום די תורה הקדושה.

מ'זאל לערנען [באופן] אז ס'זאל ברענגען דעם תכלית [החכמה, שהיא] תשובה ומעשים טובים^{יו}.

און מ'זאל 'פאַרשטיין גוט' וואָס מ'לערנט.

[און] מ'זאל 'זיך' פאַרשטיין (כדלעיל באות מח).

מ'זאל די 'הנהגה' פאַרשטיין.

[די הנהגה זאל זיין] מיט תורה, און מיט דרך ארץ, און מיט מעשים טובים [שהם דברים

הצריכין חזוק תמיד (וכדלעיל באות נט בשם הגמרא)].

קלח

דער אייברשטער זאל העלפן:

מ'זאל האָבן דערצו סיעתא דשמיא.

ס'זאל אַרויסקומען א כבוד שמים.

ס'זאל נתגדל ונתרומם ווערן כבוד שמים על ידי זה.

דער בורא כל עולמים זאל העלפן:

מ'זאל די זכיה האבן טאקע [אז] ס'זאל זיין א נחת רוח פארן בורא פל עולם'ים.

[עדוי נזכה לישועה השלימה] בהתרוממות קרן התורה וישראל, ובהתגלות כבוד שמים

עלינו, במהרה בימינו אמן.

^ע וכמבואר לעיל באות קכט-קלג, הנדפס בחלק א' של הקונטרס.

^ע וכמבואר לעיל באות קיא, הנדפס בחלק א' של הקונטרס.

